Tarih Dergisi
Turkish Journal of History

İSTANBUL UNIVERSITY PRESS

Tarih Dergisi - Turkish Journal of History, 75 (2021/3): 223-249
DOI: 10.26650/iutd.976176

Araştırma Makalesi / *Research Article*

Hicaz'da Bir Suikastın Arkaplanı: Şerif Hüseyin, Afganlar ve İngilizler (1877-1880)*

Background of an Assassination in the Hijaz: Sharif Husayn, the Afghans, and the British

Ş. Tufan Buzpınar**

*Bu çalışma, "The Hijaz, Abdulhamid II and Amir Hussein's Secret Dealings with the British, 1877-1880" (*Middle Eastern Studies*, 31/1, (1995), s. 99-123) adlı makalemin Şerif Hüseyin ile ilgili kısmının, Osmanlı ve İngiliz arşivinin yanı sıra yeni literatürün de gözden geçirilmesiyle yeniden yazılmış halidir. Makalenin son halini alma sürecinde yaptıkları değerli katkılarından dolayı Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya ve Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a teşekkür ederim.

**Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Istanbul, Türkiye

ORCID: Ş.T.B. 0000-0002-6748-6792

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ş. Tufan Buzpınar,
İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Istanbul, Türkiye
E-posta/E-mail: tufan.buzpinar@medipol.edu.tr

Başvuru/Submitted: 29.07.2021
Kabul/Accepted: 21.09.2021

Atıf/Citation:
Buzpinar, S. Tufan. "Hicaz'da Bir Suikastın Arkaplanı: Şerif Hüseyin, Afganlar ve İngilizler (1877-1880)." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History,* 75 (2021): 223-249. https://doi.org/10.26650/iutd.976176

ÖZ

Bu makale, Şerif Hüseyin Paşa'nın Temmuz 1877-Mart 1880 tarihleri arasında devam eden Mekke Emirliği döneminde meydana gelen bazı gelişmeleri ele almaktadır. Makale, Hicaz vilayetinin kendine has idari yapısı ve Mekke Emirliği ile ilgili giriş mahiyetinde bilgiler aktardıktan sonra Hüseyin Paşa'nın devlet hizmetindeki tecrübesi, emirliğe atanma süreci ve kendi döneminde Hicaz'da gelişen siyasi faaliyetlere odaklanmaktadır. 1879'un ilk çeyreğine kadar Osmanlı hükümeti çizgisinde bir yönetim anlayışı sergileyen, vali ve Medine muhafızı ile uyumlu çalışan Şerif Hüseyin Paşa'nın giderek yeni bir arayışa girmesi ve bu çerçevede İngiltere ile gizli diyalog kurması, dönemin öne çıkan ve hakkında literatür oluşmamış gelişmelerindendir. İngiliz-Afgan gerginliği bahanesi üzerinden Cidde konsolosluğu aracılığıyla İngiltere ile kurulan gizli iletişimin safhaları, amacı ve İngiliz hariciyesindeki süreçleri dönemin bağlamı içerisinde anlatılmaya çalışılmaktadır. Ardından Şerif Hüseyin'in Afganistan'a heyet gönderme projesi ele alınmakta, neden böyle bir girişimde bulunduğu ve bunun getirileri üzerinde durulmaktadır. İngiltere lehine girişimlerde bulunmak ve Afgan Müslümanlarının İngilizlerle dostane ilişki kurmasını temin etmek amacıyla kararlaştırılan heyetle ilgili gelişmeler İngiliz arşivleri imkanlarıyla aydınlatılmaktadır. Son olarak, Şerif Hüseyin Paşa'nın heyetle ilgili nihai hazırlıkları tamamlamak üzere Cidde'ye girişi sırasında bir Afgan tarafından suikasta uğrayarak hayatını kaybetmesi, yakalanan katilin sorgulanma ve idam süreçlerinin açıklanmasının ardından suikastla ilgili spekülasyonlar aktarılmaktadır.

Anahtar sözcükler: II. Abdülhamid, Şerif Hüseyin, Hicaz, Mekke Emirliği, Afganlar, İngilizler

ABSTRACT

This article focuses on the developments that took place during Sharif Husayn Pasha's Emirate of Mecca between July 1877 and March 1880. After giving a brief information about the unique status of the province of the Hijaz, its administrative structure, and the Emirate of Mecca, it addresses the political developments of the period of Husayn Pasha, who acted in accordance with the policies of the Ottoman government until the first quarter of 1879 and cooperated with the governor of the province and the commander of Medina. From March 1879 onward, however, Pasha was in search of a new political future, and in this context, he initiated an unusual and secret dialogue with

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Britain. Using the Anglo-Afghan War of 1878 as a pretext, Sharif Husayn established a secret dialogue with Britain, and in time, strengthened it until he was assassinated in March 1880. The article explains the stages and aims of his secret dialogue with Britain as well as the decision-making processes at the British Foreign Office regarding relations with Husayn Pasha in detail. Sharif Husayn's Afghanistan mission, members of the mission and context of the letter are also explained based on the British archival sources. The final part of the paper focuses on the assassination of Sharif Husayn, its consequences, and trial and execution of the assassin.
Keywords: Abdülhamid II, Sharif Husayn, Hijaz, Emirate of Mecca, Afghans, British

Extended Abstract

This article focuses on the developments that took place during Sharif Husayn Pasha's Emirate of Mecca between July 1877 and March 1880. The first part of the article briefly explains the unique administrative status of the province of Hijaz in the Ottoman state, the main factors that made the province particularly important for the Ottomans as well as for the Great Powers of the period, namely England, France, and Russia. It also elaborates on the international significance of Hijaz as a center for Muslims around the world, which carried risks as well as benefits for the Ottoman government since several of these Muslim pilgrims visited Mecca and Medina annually from the colonies of the abovementioned states. The Ottoman government was inevitably concerned for fear that this interest in the welfare of the pilgrims would develop into an attempt to exercise political influence in Hijaz. It is from this perspective that the article examines the Emirate of Mecca. After brief background information is given on the emirate, the Ottoman practice of appointment of the emirs as well as the ambiguity of the rules and regulations concerning the institution of the Emirate are explained.

The second part of the study deliberates upon the political developments in Hijaz during Husayn Pasha's Emirate in Mecca. Husayn Pasha was appointed to the Emirate in July 1877 after his brother Abdullah Pasha's demise. Due to Abdullah Pasha's positive impression, and because Husayn Pasha had already been familiar with state affairs due to his employment as a member of the Council of State, his appointment to the role of emir took place without hesitation. At the time of appointment, the Ottoman state was facing a serious crisis due to the Russo-Ottoman War of 1877–78. As the new emir of Mecca, Husayn Pasha acted in accordance with the policies of the Ottoman government until the first quarter of 1879. Thus, at this juncture of his career, he cooperated well with both the civil and military authorities of the province.

The third part of the article is devoted to Husayn Pasha's search for a new political future. It appears that from March 1879 onward, he initiated an unusual and secret dialogue with Britain, which has not yet been examined in Turkish. Based mainly on the British archival sources, the article explains how and when Sharif Husayn initiated this dialogue. He first convinced the British authorities in England and India that the true spiritual leader of the

Muslims was not the Ottoman caliph but himself since he was a descendant of the Prophet Muhammad. Afterward, the emir conveyed a message to the British that he was ready to use his spiritual power in the service of Britain; through the pretext of the Anglo-Afghan War of 1878, he proposed sending a mission to advise the Afghans to end the war against Britain on the basis that the British people were friends of the Muslims.

Zohrab, the British consul in Jidda, immediately conveyed the proposal to London and urged his authorities not to miss this opportunity. After serious discussions between the Ministry of Foreign Affairs, the India Office, and the Viceroy in India, the proposal was accepted despite some reservations of the government in India and the British Ambassador in Istanbul. Upon learning of the acceptance of his proposal, Sharif Husayn held several meetings with the ulema of Mecca and some Meccan dignitaries to complete the preparations for the mission; the dragoman of the British consulate in Jidda, Yusuf Kudsi, also attended some of the meetings. When preparations were completed in Mecca, Sharif Husayn decided to meet Zohrab in person in Jidda to finalize the details of the mission and offer a final shape to the letters to be sent to the Afghans.

The following section of the article moves on to explain Sharif Husayn's journey to Jidda, his reception by an official ceremony, and his assassination by an Afghan while he was proceeding toward his residence. The emir's death on the next day and the interrogation and trial of the assassin in Mecca are expounded upon in this part. Issues related to the fact that the assassin was an Afghan and that he had attempted to approach Sharif Husayn while in Mecca and during his journey to Jidda several times are also examined and discussed. This section ends by posing questions such as how far the Ottoman authorities in Hijaz and Istanbul were aware of Sharif Husayn's secret dealings with the British and addressed in the light of the Ottoman and British primary sources.

The final part of the paper focuses on the consequences of the assassination. As soon as the trial ended, the execution of the assassin took place as he was considered old and in poor health. The assassin's identity and timing of the assassination led to several speculations by the British diplomats in Istanbul as well as in Hijaz and Egypt. The British diplomats tried to find answers to questions such as whether the Ottoman authorities knew anything about Sharif Husayn's secret dealings with the British, whether the assassin's Afghan identity was pure coincidence, and whether the assassination could be related to the proposed Afghan mission. In the absence of any sound evidence to answer any of these and other related questions, the British diplomats proposed some speculative ideas to the Foreign Office in London. This section narrates and discusses all those speculations.

In conclusion, it is argued that Sharif Husayn was motivated by the crisis that the Ottoman state underwent in the years following 1875 and decided to develop close but secret ties with

Britain. The choice of Britain was obvious since, as one of the strongest Great Powers of the time, Britain had vital interests in Hijaz due to the millions of Muslims living in the British colonies and had a need to develop good relations with a Muslim leader such as Sharif Husayn Pasha. However, due to the assassination, the secret Afghan mission was not realized. If it had, however, Britain would have learned the answer to the question of whether the Ottoman caliph or the emir of Mecca was the more effective Muslim leader in the eyes of the Afghan Muslims.

Hicaz Vilayeti, Osmanlı yönetim sisteminde eşsiz bir yere sahip olmuş ve sonuna kadar da özel konumunu korumuştur. Osmanlı Devleti'nin devraldığı bir kurum olan Mekke Emirliği de bu özel konumun ayrılmaz bir parçası olmayı sürdürmüştür. 19. yüzyılın başında Vehhabilerin eline geçmesiyle geleneksel idari yapısını kısa süreli olarak kaybeden vilayet, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın 1811'de başlattığı askerî harekât sonrası tekrar Osmanlı yönetimine girerek eski yapısına kavuşmuştur. 1840'a kadar yönetim sorumluluğu Mehmed Ali Paşa'ya verilen Hicaz, bu tarihten itibaren doğrudan Osmanlı hükümetine tâbi olmuştur. Hicaz vilayetinin şüphesiz en önemli birimi Mekke Emirliği'dir. Ancak bu kurum ve burada görev yapan emirler önemine mütenasip çalışmalara konu olmamıştır[1]. Bu makalenin amacı, sınırlı çalışmalara konu olan Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği döneminde meydana gelen bazı gelişmeleri aydınlatmaya çalışmaktır. Özellikle, Mart 1880'de meydana gelen suikast öncesinde, Şerif Hüseyin'in Afganistan vesilesiyle İngilizlerle geliştirmeye çalıştığı ilişkiler ele alınacaktır.

Hicaz Vilayeti

Hicaz vilayeti, İslam'ın doğduğu şehirler olan Mekke ve Medine'yi içinde barındırması ve hac ibadeti nedeniyle Müslümanların her yıl ziyaret ettikleri bir yer olması hasebiyle özel bir dini konuma sahiptir. Hicaz'ın Osmanlı yönetiminde bulunması sultanların Müslümanlar nezdindeki itibarı açısından oldukça önemliydi ve bölgenin Osmanlı yönetimine girdiği 1517'den itibaren sultanlar kendilerini *Hâdimü'l-Haremeyn* olarak takdim edegelmişlerdi[2]. Daha önemlisi, Hicaz hakimiyeti padişahların Halifelik iddialarını da kuvvetlendirmekte ve devletin bekası açısından vazgeçilmez konumda görülmekteydi. Sultan Abdülhamid'in ifadesiyle: "matlûb olan şey devletin bekâsı olup, bu da dört şey'e münhasırdır: Birincisi; Dinimiz olan din-i islâmın muhâfazası, ikincisi; Hânedân-ı saltanat-ı seniyye-i Osmâniyenin bekası; üçüncüsü, Haremeyn-i Şerîfeynin (Mekke ve Medine) vikāye ve muhâfazası; dördüncüsü, Payitahtımızın İstanbul kalması husûslarıdır."[3]

Ancak Hicaz'ın önemli bir merkez olması Osmanlı hükümeti açısından avantajlarının yanı sıra riskleri de barındırmaktaydı. Bu döneme kadar milyonlarca Müslümanın bulunduğu farklı ülkeleri sömürgeleştirmiş olan İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda gibi Avrupa'nın büyük devletlerinin dikkatleri Hicaz'a yoğunlaşmaktaydı. Zikredilen ülkeler her yıl çok sayıda Müslümanı hac farizası için Mekke'ye göndermekte ve Osmanlı hükümetini de onların güvenlik

1 Birkaç örnek için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri,* TTK Yay., Ankara 1972; Butrus Abu-Manneh, "Sultan Abdülhamid II and the Sharifs of Mecca (1880-1900), *Asian and African Studies*, 9/1 (1973), s. 1-21; Saleh Muhammad Al-Amr, *The Hijaz under Ottoman Rule 1869-1914: Ottoman Vali, the Sharif of Mecca, and the Growth of British Influence*, Riyad University Publications, Riyad 1974, s. 111-142; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke Emirliği", DİA, XXVIII, 572-575.

2 İlk defa Selahaddin Eyyubi tarafından kullanılan bu unvan, Memlük ve Osmanlı sultanlarınca da önem atfedilerek tercih edilmiştir. Ramazan Şeşen, "Selâhaddin-i Eyyûbî", DİA, XXXVI, 339.

3 *Sultan II. Abdulhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim,* haz. A. Alâaddin Çetin - Ramazan Yıldız, Çığır Yayınları, İstanbul 1976, s. 166-167.

ve sağlığından sorumlu tutmaktaydılar. Osmanlı hükümeti bu devletlerin sömürgelerinden gelen Müslümanlarla ilgilenmelerini meşru kabul etmek ve hac organizasyonunun daha sağlıklı yapılabilmesi için yönetmelikler hazırlanmasında iş birliği yapmak durumundaydı. Fakat bu meşru ilginin Hicaz'da siyasi nüfuz icrasına kadar varması endişesi de Osmanlı hükümetini düşündüren bir hususu. Cidde'de bulunan Avrupalı konsolosların hac organizasyonuna müdahaleleri konusunda zaman zaman şikayetler dile getirilmekteydi[4].

Osmanlı Devleti Hicaz'da diğer vilayetlerden farklı olarak ikili bir sistem uygulamaktaydı. Hicaz vilayetinde devleti temsil eden bir vali bulunmaktaydı; ancak uygulamada vali, yetkilerinin bir kısmını Mekke Emiri ile paylaşmak durumundaydı. Mekke Emiri, Hz. Peygamberin soyundan gelenler arasından Sultan tarafından ve vali ile aynı yöntemle atanıp görevden alınıyordu. Mekke Emirliği görevi Hicaz'ın 1517'de Osmanlı yönetimine bağlanmasından çok önce ortaya çıkmış ve Osmanlı döneminde de devam etmişti. Ancak Mehmed Ali Paşa (1805-1848) döneminden itibaren emirliğe atananların Zevî Avn ve Zevî Zeyd adlı birbirlerine rakip iki aileden birinden seçilmesi gelenek haline gelmişti[5]. Mehmed Ali Paşa zamanında başlatılan bu uygulamanın hukuki bir dayanağı yoktu ve 1880'lerde Osmanlı devlet adamları arasında müzakereler yapılmış ve Sultanın bu uygulamaya bağlı kalmasını gerektirecek bir durumun olmadığı kanaati oluşmuştu. Bu anlayışa göre, Osmanlı padişahı Peygamber sülalesinden gelen herhangi bir aileden emirliğe atama yapabilirdi. Fakat fiili duruma bakıldığında Zevî Avn ve Zevî Zeyd bölgenin en kuvvetli iki şerif ailesiydi ve emirleri bu iki aileden birinden seçmek, Osmanlı hükümetinin kontrol gücünü artırırken onların da gücünü sınırlandırmaya katkı yapıyordu[6]. Ancak bu durumda da iki aile arasında sürekli gerginlik yaşanıyor, vilayet yönetimi olumsuz etkileniyor, valiler ve hükümet için ciddi zorluklar meydana geliyordu. Her iki ailenin de kendi tarafını tutan kabileleri, Bedevi aşiretleri ve şehirlerde taraftarları vardı ve iktidarı ele geçiren aile, diğer ailenin ve taraftarlarının konumunu zayıflatmaya çalışıyordu. Valiler her iki aile ile problemsiz ilişki kurmakta zorlanıyorlar ve mahalli siyasetin açmazına düşmekten çoğu zaman kurtulamıyorlardı[7].

Meseleyi daha karmaşık hale getiren husus ise, Mekke Emirinin yetki ve sorumluluklarının belirlenmemesinin yanı sıra Emirin ve Valinin birbirlerine karşı konumlarının da netleştirilmemiş olmasıydı. Bununla birlikte, geleneksel olarak, Emirin Bîşe adı verilen

4 BOA, İ.MMS, 65/3071, 19 Safer 1297/1 Şubat 1880. Bu dosyada Hac nizamnamesinin Fransızca çevirisi de bulunmaktadır. Ayrıca bk. Bab-ı Ali Evrak Odası Vilayet Gelen-Giden Serisi, Hicaz Gelen-Giden Defteri, nr. 307, evrak nr. 3, 11 Rebî'ülevvel 1294/26 Mart 1877; Gülden Sarıyıldız, "II. Abdülhamid'in Hicaz'da Takip Ettiği Sıhhiye Politikası", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 191-206. 1880 yılı Hac düzenlemesi İngilizcesi için bk. TNA, FO, 78/3158, Burrel-Goschen, Jeddah, 2 August 1880.

5 Zekeriya Kurşun, "Hicaz", *DİA*, XVII, 438.

6 Zekeriya Kurşun, "Haşimiler", *DİA*, XVI, 413.

7 Mekke Emirleri ve Valilerin uyumlu ve gergin ilişkilerine dair birkaç örnek için bk. Ş. Tufan Buzpınar, "The Hijaz, Abdulhamid II", s. 105-110; a.mlf., "Vying for Power and Influence in the Hijaz: Ottoman Rule, the Last Emirate of Abdulmuttalib and the British (1880-1882), *The Muslim World*, 95/1 (January 2005), s. 6-13.

birkaç yüz kişilik bir güvenlik gücü, Türkçe ve Arapça yazışmaları yapacak katiplerinin yanı sıra mali, idari ve hukuki konularda işlerini takip edecek görevlileri de vardı. Binbaşı ve yüzbaşı rütbelerinde iki emir subayı ile iki emir çavuşu maiyetinde bulunurdu. Ayrıca, Mekke dışındaki şehirlerde temsilcileri mevcut olup Bedevilerle hacılar arasında meydana gelen anlaşmazlıklara çözüm amaçlı müdahale ederdi[8].

II. Abdülhamid döneminde hükümetin Mekke Emirinin görevleri hakkındaki düşüncesi, farklı verilerden çıkarım yaparak şöyle sıralanabilir: Birincisi, Emirin Sultan-Halifeye sadakatle bağlı kalıp Hicaz'da onun nüfuzunu güçlendirmeye ve yaymaya çalışmak. İkincisi, hacıların ve tüccarların mal varlıklarını korumak ve can güvenliklerini sağlamak. Üçüncüsü ise, surre ve başka vesilelerle Hicaz'a gönderilen hediyelerin ve para yardımlarının adil bir şekilde dağıtımını sağlamak. Emir'in bunların dışında kalan yetki ve sorumlulukları netleştirilmemişti. Hatta, yetki ve sorumluluklarının Hicaz'ın tamamında mı geçerli, yoksa sadece Mekke ve mücavir alanlarıyla mı sınırlı olduğu da açık değildi. Ancak, hükümet bazen Mekke ve civarıyla sınırlı olduğu anlayışını öne çıkarırdı. Örneğin, Mekke kadısının yetki alanıyla Mekke Emirinin yetki alanının aynı olduğu belirtildikten sonra bunun sınırlarının da Mekke ve bu şehre bağlı köylerden ibaret olduğu belirtilmişti. Bazen de Mekke Emirinin fiili nüfuz alanının Mekke sınırlarının çok ötesine uzandığı varsayılarak problem oluşturan kabilelere karşı kullanılmaya çalışılırdı. Sultan da Emirin önemli görevlerinden birinin, devletin otoritesini Bedeviler arasında yaymak olduğu düşüncesindeydi[9].

Yeni Bir Emir, Yeni Bir Dönem: Şerif Hüseyin Paşa'nın Mekke Emirliği (1877-1880)

Mekke Emiri Abdullah Paşa 26 Haziran 1877'de vefat edince, müteveffa emirin "birâder-i ekberi" ve Osmanlıların Şûrâ-yı Devlet azası olan Şerif Hüseyin Paşa (1841?-1880)[10], hem başkentin ahvaline aşina oluşu, hem de emirliğe liyakati dikkate alınarak 27 Cemâziyelâhır 1294'te (9 Temmuz 1877) Mekke Emirliğine tayin edildi[11]. Zevî Avn ailesi Mehmed Ali Paşa zamanında Osmanlı hükümeti nezdinde ciddi itibar kaybı yaşamıştı; ama son yıllarda ailenin İstanbul'daki itibarı epeyce düzelmişti. Bu durum, büyük ölçüde 1858'den beri emirlik görevinde bulunan Abdullah Paşa'nın başarısıydı. Abdullah Paşa'nın merkezi hükümetle kurduğu sağlıklı diyalog ve uyumlu çalışma tarzı sayesinde kardeşi Hüseyin Paşa tereddütsüz halefi olarak tayin edildi.

8 Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme,* s. 29-30; William Ochsenwald, *Religion, Society and the State in Arabia: The Hijaz under Ottoman Empire,* Ohio State University, Ohio 1984, s. 6-7.

9 BOA, YEE, 75/51, 15 Rebî'ülâhır 1297/28 Mart 1880, Emir Abdülmuttalib'in atanma kararı; Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme*, s. 28-29.

10 1916'da Osmanlı Devleti'ne isyan ettiği için yaygın olarak bilinen Şerif Hüseyin (1853-1931), bu makalede incelenen Şerif Hüseyin'in ağabeyi Şerif Ali'nin (ö.1874) oğludur.

11 Meclis-i Mahsus mazbatasında Hüseyin Paşa'nın "dirayet ve kabiliyet-i zatiyesi"nin yanı sıra "umûr-ı devlete ehliyet"ine dikkat çekilmektedir. BOA, İ.MMS, 57/2600, 27 Cemâziyelâhır 1294/9 Temmuz 1877; İ.DH, 750/61287, 28 Cemâziyelâhır 1294; İ.DH, 750/61290, 10 Receb 1294/21 Temmuz 1877.

Yeni Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa İstanbul'da bilinen bir sima idi. 1859'da daha 18 yaşında iken ikinci rütbeden Mecidiye nişanı, 1868'de ise Nişan-ı Âl-i Osmanî ile taltif edilen Şerif Hüseyin, özellikle Hac mevsiminde yapıcı katkıları ve surre alaylarıyla ilgili üstlendiği sorumluluklarla adından sıkça söz ettirmekteydi[12]. Emir Abdullah Paşa'nın, kardeşinin "asdikā-yı bende-gân-ı saltanat-ı seniyyeden" olduğundan bahisle devlet işlerini daha iyi öğrenmesi ve gerektiğinde Hicaz'ın ahvali hakkında bilgi sunabilmesi için İstanbul'da bir göreve atanmasını talep etmesi üzerine Şerif Hüseyin, Nisan 1872'de Şura-yı Devlet azalığına getirildi[13]. Meclis-i Hass-ı Vükelâ memuriyetinde bulunan büyük ağabeyi Şerif Ali Paşa'nın Rebî'ülâhır 1291/Mayıs 1874'te vefatının ardından, yine Mekke Emiri Abdullah Paşa'nın teklifi üzerine Zilhicce 1291/Ocak 1875'te bu göreve atandı[14]. Emirliğinin ikinci ayında da birinci rütbeden murassa Mecidî nişanıyla taltif edildi[15]. Hicaz'dan bakıldığında, İstanbul'da yıllarca kalarak üst düzey devlet hizmetinde bulunmuş, farklı nişanlarla taltif edilmiş ve ağabeyi vefat ettiğinde tereddütsüz emirliğe tayin edilmiş birisi olarak Şerif Hüseyin Paşa hayli güçlü bir imajla görevine başlamış sayılırdı.

Nitekim emirliğinin ilk aylarında Vali Takiyeddin Paşa'nın görevinden azledilmesinde önemli rol oynamıştı. Hicaz'daki uygulamaları bir süredir şikâyet konusu olan, defterdar ile harcamalar konusunda ciddi görüş ayrılıkları yaşayan ve uyuşmazlıkları Bâb-ı Âli'ye kadar ulaşan Mehmed Takiyeddin Paşa'nın[16] konumu müzakere altında iken Emir Hüseyin Paşa valinin görevden alınması yönünde görüş bildirdi. Hüseyin Paşa'ya göre, Haremeyn halkı umumiyetle Takiyeddin Paşa hakkında "müteneffir ve dilgîr" haldeydi ve bu şartlarda valinin devam etmesi doğru değildi. Konu Meclis-i Vükelâ'da müzakere edilirken Hüseyin Paşa'ya da atıfta bulunulduktan sonra valinin görevden alınmasına oy birliği ile karar verilmiş ve yerine "âyân-ı kirâmdan" Halet Paşa'nın tayin edilmesi hususu padişaha arz edilmişti[17]. Aynı gün çıkan irade, bir süredir devam eden bir problemi noktalarken, dolaylı olarak da yeni emirin güç kazanmasına katkı yapmış oluyordu.

Hüseyin Paşa Şura-yı Devlet azası olarak 1870'lerde başkentte yaşanan siyasi ve ekonomik krizlere şahit olmuş, Mekke Emirliğine tayin edilmeden birkaç ay önce Doksanüç Harbi'ne (1877-78) giden sancılı süreci yakından izlemişti. Savaşın ilk aylarını İstanbul'da geçirdikten sonra Mekke'ye geldiğinde savaş şiddetlenerek devam etmekte ve gelişmeler

12 Nişanlar için bk. A}DVN.MHM, 29/36, 10 Rebî'ülâhır 1276; İ.DH, 586/40795, 5 Ramazan 1285. Hac ile ilgili görevlerine dair birkaç örnek için bk. A}MKT.UM, 374/64, 3 Rebî'ülâhır 1276; A}MKT.MHM, 169/99, 12 Rebî'ülâhır 1276; İ.DH, 458/30435, 26 Zilhicce 1276; İ.DH, 494/33542, 12 Safer 1279.

13 İ.DH, 649/45117, Abdullah Paşa'nın arz tarihi 13 Şevval 1288/26 Aralık 1871, irade tarihi, 11 Safer 1289/20 Nisan 1872.

14 Ali Paşa'nın vefatı için bk. İ.DH, 684/47697, 6 Rebî'ülâhır 1291. Hüseyin Paşa'nın Meclis-i Hass-ı Vükela memuriyetine tayini için bk. İ.DH, 695/48607, 7 Zilhicce 1291.

15 BOA, İ.DH, 751/61351, 28 Recep 1294.

16 Takiyeddin Paşa Ekim 1874-Ekim 1877 arasında Hicaz valisi idi. Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali* (1839-1922), İsis Yayınevi, İstanbul 1999, s. 105.

17 BOA, İ.DH, 754/61596, 29 Ramazan 1294/7 Ekim 1877.

daha da olumsuz bir hal almaktaydı. Bu dönemde Hicaz yönetimini yoğun olarak meşgul eden Medine civarındaki Hayber aşiretlerinin vergi vermemeleri ile Medine ve Mekke arasındaki güzergahın hacılar açısından güvenliğini tehdit eden aşiretler meselesinde yeni Vali Halet Paşa, Medine Muhafızı Sabri Paşa ve Emir Hüseyin Paşa uyumlu çalışmalar yürüttüler. Hüseyin Paşa hem Hayber aşiretlerinin Reşidilere güvenerek vergi vermedikleri kanaatinden dolayı İbn Reşid'i uyarma konusunda hem de Haremeyn güvenliğini tehdit eden aşiretlerin cezalandırılması hususlarında yoğun çaba gösterdi. Hatta Vali ile Sadarete müştereken gönderdikleri 11 Receb 1295/11 Temmuz 1878 tarihli arizada İbn Reşid üzerine askeri kuvvet gönderilmesi teklifinde de bulundular[18].

Haremeyn'deki güvenlik zaafı 1295/1878 Hac mevsiminde de ortaya çıktı. Medine ve Mekke arasındaki güzergâhta hac kervanına saldırı istihbaratı alan Medine Muhafızı Sabri Paşa'nın tedbirlerine rağmen Bedevi saldırılarına engel olunamamıştı. Medine'den ayrıldıktan kısa süre sonra altı yedi yüz kadar bedevinin saldırısına uğrayan hac kervanı Şam, Mekke ve Medine kuvvetlerinin müştereken bedevilere karşı koymaları üzerine yoluna devam edebilmişti. Bu tür bedevi saldırılarının önlenebilmesi ve bedevi saldırılarının cezasız kalmaması adına Vali ve Emir askeri harekata başvurulması teklifinde bulunmuştu. Teklif ile ilgili Padişahın değerlendirmesi Hicaz siyaseti hakkında önemli ipuçları vermektedir. Sultan'a göre, bedevilerin cezalandırılması için yeterli askeri kuvvet ve külliyetli masraf yapmak gerekir. Halbuki Mekke ve Medine'de bulunan asker sayısı üçer yüz kişilik iki taburdan ibarettir. Bunları Şammar kabilesine karşı kullanalım derseniz, mesafenin uzaklığı nedeniyle yarısı yolda telef olacak demektir. Hatta bu tür bir askerî harekât Mekke ve Medine'yi Bedevi taarruzuna karşı zayıf konuma düşürecek ve bedevileri daha da cesaretlendirecektir. Böyle önemli bir kararı almadan önce askeri makamlarda ciddi çalışmalar yapılmalı, hazırlıklar tamamlanmalı ve ondan sonra harekete geçilmelidir. Hicaz'da sıcaklar başladığından bunun için de mevsim geçmiş demektir. Sultanın nihai kanaatine göre, ileride gerekirse askeri harekata karar verilebilir; ama şimdilik Bedevilerin hediye ve nişanlarla saldırılarını önleme politikası tercih edilmelidir[19].

Sultan Abdülhamid'in askerî harekât yerine farklı yöntemlerle Hicaz'daki yerli tehdit unsurlarını yönetme tavrı dönemin şartları açısından oldukça isabetli görünmektedir. Birincisi, Sultan Doksanüç Harbi akabinde oluşan olağanüstü zor şartlar çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a önemli miktarda askeri takviyeye hem insani hem de mali yönden, imkanının olmadığını belirtiyor. Bu teklifin görüşüldüğü zamanda Rus askerlerinin Osmanlı

18 BOA, İ.MMS, 61/2896, 11 Receb 1295/11 Temmuz 1878, lef 8. Bu dosyada konuyla ilgili çok sayıda yazışma bulunmaktadır. Bâb-ı Âli, yazışmaların zamanında ulaşmaması nedeniyle mevsiminin geçtiği gerekçesiyle askerî harekâtı tehir etmiştir. Bk. lef 2, 13 Ramazan 1295/11 Eylül 1878. Müteakip yıllarda Osmanlı hükümeti ile Reşidilerin ilişkileri için bk. M. Talha Çiçek, "The Tribal Partners of Empire in Arabia: The Ottomans and the Rashidis of Najd, 1880-1918", *New Perspectives on Turkey*, 56 (2017), s. 105-130.

19 BOA, İ.MMS, 61/2896, lef 35, Gurre-i Cemâziyelevvel 1296/23 Nisan 1879.

topraklarını henüz terk etmedikleri de unutulmamalıdır. İkincisi, iklim ve coğrafi şartların Hicaz dışından gelecek Osmanlı askeri birlikleri için uygun olmadığı, askerlerin düşmandan önce şartlara mağlup olacakları gerçeğine dikkat çekiyor. Bu çerçevede bölgedeki kolera vb. salgın hastalıkları da hatırlamak gerekir. Son olarak, mevcut şartlarda, mahalli güçlerle bir şekilde diyalog kurarak birlikte hareket etmeyi başarmak Osmanlı yönetimi açısından ilk tercih konumunda görünmektedir. Buna şerif aileleri de dahildir.

Şerif Hüseyin ve İngilizler

Öyle görünüyor ki Sultanın hesaba kattığı bütün bu faktörlerin, yani 1879 itibariyle Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zorlukların, Şerif Hüseyin de farkındaydı. Yıllardır İstanbul siyasetini içeriden takip eden Emir, şimdi de bir taşra eşrafı ve yöneticisi olarak işin içerisindeydi. Ancak Şerif Hüseyin'in kriz ortamından çıkarımı çok farklı bir açılıma işaret ediyordu. Mevcut şartlarda Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgili ciddi soru işaretleri doğmuştu ve hayatta kalıp kalamayacağı sorusu Arap vilayetlerinde de gündemdeydi[20]. Bu durum, Hicaz'ın geleceğini de yakından ilgilendirmekteydi. Bu nedenle Şerif Hüseyin, resmi konumu gereği Osmanlı Devleti ile ilişkileri sürdürürken alternatif bir güç ile diyalog kurmaya ihtiyaç duymuştu. Buna vesile olarak da Hindistan'daki İngiliz idaresi ile Afganistan Emiri Şîr Ali Han arasında 1878'de tırmanan gerginliği fırsat bildi. Aslında bu gerginlik üzerinden İngilizlerle yakınlaşma adına ilk girişim Sultan Abdülhamid tarafından yapılmış ve yoğun müzakereler sonunda Afganistan'a bir Osmanlı Heyeti gönderilmişti. 1877'de Ahmed Hulûsi Efendi başkanlığındaki heyet Hindistan üzerinden Afganistan'a gitmiş ve Afgan Emiri Şîr Ali'nin Rusya'ya karşı tavır alması ve İngilizlerle iyi ilişkiler kurması hususlarında istenilen sonuç sağlanamadan geri dönmüştü[21].

Şerif Hüseyin'in Afgan krizi üzerinden İngiltere ile diyalog kurma adına ilk girişimi Mart 1879'da gerçekleştirmesi bu fikrin mart ayında ortaya çıktığı anlamına gelmez. Osmanlı Hükümetinin Afganistan girişimi Haziran 1877'de, daha Şerif Hüseyin İstanbul'da Şura-yı Devlet üyesi iken, müzakere edilmekte idi. Heyetin gidiş-dönüş aşamasında Mekke Emirliği görevine başlamıştı ama kamuoyunun bildiği bir faaliyet olması hasebiyle haberdar olmaması düşünülemezdi. O halde Osmanlı Hükümetine benzer bir girişimde bulunmaya neden karar verdi ve neden Mart 1879'u bekledi? Birinci sorunun cevabı Osmanlı Hükümeti adına giden heyetin etkisiz olmasıyla alakalıydı. Şerif Hüseyin heyetin başarısızlığını gönderen makamın, yani Sultan-Halifenin, temsil gücünün sınırlı olmasıyla açıklıyordu. Buna karşın, kendisinin Hz. Peygamberin torunu ve Mekke Emiri olarak dini yönden temsil gücünün daha yüksek olduğunu düşünüyordu. İkinci sorunun cevabı ise diplomatik temsilcilikle ilgiliydi. Bir süredir

20 Bu kaygıların Suriye'deki yansımaları için bk. Tufan Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 256.

21 Azmi Özcan, *Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere* (1877-1924), 3. Baskı, İsam Yayınları, Ankara 2020, s. 138-153.

boş kalan İngiltere'nin Cidde konsolosluğuna 1878 sonbaharında atanan James Zohrab ancak Mart 1879'da göreve başlayabilmişti[22]. Şerif Hüseyin'in Afganistan ile ilgili kritik mesajının 11 Mart'ta Zohrab'a ulaştırıldığı dikkate alınırsa, ilk fırsatın değerlendirildiği anlaşılır.

Şerif Hüseyin'in, kişiliği ve diplomatik gücü hakkında tecrübi bilgisinin olmadığı Konsolos Zohrab'a gönderdiği[23] ilk mesajın zamanlaması ve muhtevası dikkat çekicidir. Konsolosluk tercümanı Yusuf Kudsi'nin[24] 11 Mart 1879'da Zohrab'a, en gizli (*strictest secrecy*) uyarısıyla aktardığı bilgilere göre Şîr Ali Han, İngiliz-Afgan savaşından önce Hindistan müstemleke hükümetinin zulmüne karşı Müslümanların silahlı ayaklanmaya kalkışmaları ve Afganistan'a destek vermelerinin meşruiyeti hakkında Şerif Hüseyin'den destek istemişti. Şerif Hüseyin, en yüksek dini otoriteden[25] gelen bir beyanın İngilizlere ne kadar zarar vereceğini bildiğini zikrettikten sonra, Şîr Ali'ye olumsuz cevap verdiğini, çünkü İngiltere'nin Hindistan yönetiminin "insani ve adil" olduğuna inandığını belirtir. Şerif, Sultan'ın da Şîr Ali'ye bir heyet göndererek İngilizlere karşı savaşmasını doğru bulmadığı mesajını ilettiğini de ekler[26].

Şerif Hüseyin, konsolos Zohrab aracılığı ile Dışişleri Bakanı Salisbury'e de bir mesaj gönderir. Buna göre, Hindistan, Asya ülkeleri ve Mısır'da Müslümanlar o kadar hassas bir konumdadırlar ki küçük bir olay savaşa neden olabilir ve Müslüman ülkelerde isyanlara yol açabilir. Müslümanlarda İngiltere'ye karşı derin bir şüphe, güvensizlik ve öfke oluşmuştur. Bunlar ancak tedricen yok edilebilir ve yerine güven inşa edebilmek için de bağnazlığı körükleyecek davranışlardan kaçınarak çok ihtiyatlı ve hassas davranmak gerekir. Müslüman uluslar sürekli iletişim halindedirler ve siyasi gelişmeleri düzenli olarak birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Organizasyonları tamam, birlikleri mükemmel ve bir bahane oluştuğunda sıkıntı çıkaracak bir halet-i ruhiyeye sahiptirler. Rusya da bunun farkındadır. Son olarak, İngiliz hükümetinin, kendi kutsal konumunun (*his sacred position*) katkısına ihtiyaç duyacağı herhangi bir konuda, Sultanın konumuna halel getirmeden, katkıda bulunmaktan memnuniyet duyacağını belirtir. Kendisiyle yapılacak iletişimin gizli yapılması, Osmanlı

22 Zohrab, Cidde'den gönderdiği ilk raporunda 1 Mart'ta göreve başladığını belirtiyordu. Bk. TNA, FO, 78/3017, Zohrab-Salisbury, consular 1, Jeddah, 6 March 1879.

23 İletişim kurma inisiyatifi Şerif Hüseyin'den geldiği halde Konsolos Zohrab'dan gelmiş gibi gösteren yayınlar için bk. Ram Lakhan Shukla, *Britain, India and the Turkish Empire*, 1853-1882, People's Publishing House, New Delhi 1973, s. 188; Al-Amr, *a.g.e*., s. 203.

24 İngiltere'nin Cidde konsolosluğu tercümanı Yusuf Kudsi Hindistan kökenli, köklü bir aileye mensup olup saygın bir kişi olarak zikredilmektedir. Şerif Hüseyin ile samimi ilişkiler kurabildiği ve Hicaz'da nüfuzlu kişilerden biri haline geldiği belirtilmektedir. İngilizce, Almanca, İtalyanca, Arapça, Malayca ve Hintçe konuşabilmektedir (FO, 78/3017, India Office, 26 November 1879).

25 "*the highest Mussulman ecclesiastical authority*". Böylece Şerif Hüseyin en yüksek dini otoritenin kendisi olduğunu konsolosa bildirmiş oluyordu.

26 TNA, FO, 195/1251, Zohrab-Salisbury, Jeddah, secret &confidential, separate, 12 Mart 1879. Aynı belge FO, 78/2988'de de mevcuttur. Bu iletişimin İngiliz diplomatları üzerindeki etkileri için bk. Azmi Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Araplar Arasında Hilâfet Karşıtı Faaliyetler (1877-1909)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 12 (Bahar 2005), s. 83.

hükümeti dahil kimsenin haberinin olmaması gerektiği notundan sonra, İngiliz hükümetinin istemesi halinde, "resmi değil özel olarak ve kendi inisiyatifiyle hareket etmiş gibi aracı rolü üstlenme" teklifinde bulunur[27].

Hüseyin Paşa'nın zamanlaması isabetli değildi. İngiliz karşıtı politikalarıyla bilinen Şîr Ali Han Şubat 1879'da vefat etmiş ve yerine geçen oğlu Muhammed Yakup Han İngilizlerle anlaşma yolunda müzakerelere başlamıştı. Yine de Şerif Hüseyin'in mesajları İngiliz yetkililerini memnun etmiş ve önerilen yardımlaşmanın ileride çok faydalı olacağı değerlendirilmişti. Dışişleri ve Hindistan Bakanlıkları Şerif'in yardım teklifini müzakere etmişler, İngiliz hükümetinin gösterilen dostane tavır nedeniyle takdirlerini ifade ederek "ileride bir zaman değerlendirilebileceği" fikrinde birleşmişlerdi. Dışişleri Bakanlığı, İngiliz hükümetinin takdirleri, zamanı geldiğinde ve şartlar elverdiğinde yardım teklifinin hatırlanacağı mesajını Şerif Hüseyin'e iletmesi talimatını Zohrab'a bildirmişti[28].

Şerif Hüseyin'in İngilizlerle yakınlaşma çabası Dışişleri Bakanlığının Müslümanlarla ilgili kaygıları bakımından rahatlatıcı bir gelişmeydi. Bu dönemde İngilizlerin Müslümanlar nezdinde giderek itibar kaybettiği yönünde ciddi kaygılar vardı ve Sultan-Halife'nin İngiliz karşıtlığını desteklemesinden endişe ediliyordu. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki ilişkiler de giderek gerginleşiyordu. Her iki taraf da karşı tarafın iyi niyetinden şüphe eder konuma gelmişti. Bu olumsuz havayı değiştirmek için İngiliz hükümetinin bazı tedbirlere başvurması konuşuluyordu. 1878-79 yıllarında İstanbul Büyükelçiliği kâtipliği görevinde bulunan Edward Malet, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklememesinin Müslümanlarda büyük hayal kırıklığı oluşturduğunu, ihtiyaç duydukları zaman İngiltere'nin kendilerini terk ettiğini düşündüklerini belirtiyordu. Afganlarla savaşmanın da bu kanaati kuvvetlendirdiğini belirttikten sonra alınması gereken tedbirleri şöyle sıralıyordu: Mekke Emirinin desteğini kazanmak, ulema ile dostane ilişkiler kurmak ve Türk basınına destek olmak veya Müslümanların yönetiminde Türkçe bir gazete çıkarmak[29]. Dışişleri Bakanlığı Malet'in önerilerine cevaben, Mekke Emirinin teklifinden hareketle onun dostluğunun ispat edilmiş olduğunu, Türk basınının desteklenmesi hususunda ise, İstanbul'da Arapça olarak yayımlanmakta olan ve belli bir etkinliğe sahip *el-Cevâib* gazetesine bir süredir Hindistan'dan ödeme yapıldığı belirtilmekteydi[30].

27 "*to act as inretmediary, not officially, but privately and as if his own Accord*". Aynı belge. Raporun sonunda yer alan ve Şerif Hüseyin ve(ya) tercüman Yusuf Kudsi'nin etkisini çağrıştıran, görevde ikinci haftası bile dolmamış Konsolosun Sultan ve Şerif'in konumu ile ilgili tarifi ilginçtir. Buna göre, sultan Muhammedî dinin seçilmiş ve kabul edilmiş lideri, şerif ise Peygamberin tanınmış torunu ve [İslam] inancının başıdır (*head of the Faith*). Bir başka ifade ile Şerif, ırsî özellikleri itibariyle sultandan daha yüksek ve güçlü bir konuma sahiptir. Mekke merkezli bu yaklaşımı, İngiliz hariciyesini Mekke Emiri lehine yönlendirme sürecinin başlangıcı sayabiliriz.

28 IOR, L/P&S/3/558, Foreign Office-India Office, 14 April 1879; India Office-Foreign Office, secret, 25 July 1879; FO, 78/2988, Salisbury-Zohrab, Foreign Office, no. 1, secret, 7 August 1879.

29 IOR, L/P&S/3/406, Malet-Salisbury, no. 375, Therapia 4 May 1879.

30 IOR, L/P&S/3/406, Foreign Office to India Office, 31 May 1879.

1879 sonbaharında ikinci İngiliz-Afgan savaşının başlaması Şerif Hüseyin'in İngiliz konsolosluğu ile yeniden irtibata geçmesini tetiklemiş görünmektedir[31]. Konsolosluk tercümanı Yusuf Kudsi ve Şerif Hüseyin'in çok güvendiği Hindistan kökenli İngiliz vatandaşı Hasan Johur aracılığıyla Zohrab'a gönderilen mesaj[32] ilgi çekici unsurlar içermekteydi. Şerif Hüseyin, Sultan-Halife'ye karşı tavrını belirgin bir şekilde değiştirmiş ve meşruiyetini sorgular bir noktaya gelmişti. Sultan'ın Rusya ile bir ittifak eğiliminde olduğu fikrinin yayıldığını ve İngiltere'ye karşı böyle bir ittifakın gerçekleşmesi ihtimalinin Arabistan ve Suriye'de ciddi tepki uyandırdığına dair birçok mektup gördüğünü ifade ettikten sonra, "Sultan, Halife sıfatıyla sınırsız bağlılığı ve saygıyı artık hak etmemektedir, insanlar bir şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilebilen birine neden saygı duyulup itaat edilsin ve aynı irade onu kutsal güç ve hasletten mahrum edebiliyorken Peygamberin temsilcisi olarak ona neden saygı gösterilsin diye soruyorlar […] [Yani] o konumu tartışılmaz bir hükümdar olamaz ve Peygamberi temsil hakkı da kutsal değildir. Bu nedenle ona muhalefet [dinen] yanlış değildir" diyordu[33].

Metnin içerdiği yeni ve önemli olan husus, Şerif Hüseyin'in Sultan-Halife'nin konumunu dini açıdan zayıflatarak kendisinin konumunu güçlendirme sürecine girdiğine işaret etmesidir. Peygamberle Halifenin irtibatını zayıflatmaya çalışmak, kendisinin Peygamber torunu olmasının tartışmasız bir durum olduğuna dikkat çekmek için olsa gerektir. Şerif Hüseyin, mesajın sonunda ne olursa olsun İngiltere'ye yüz çevirmeyeceğini belirttikten sonra "İngiltere, isteklerini gerçekleştirmek hususunda her şartta elimden geleni yapacağıma dair bana güvenebilir" sözünü veriyordu[34].

Aslında bir süredir Hicaz'da Osmanlı Devleti ve Sultan-Halife aleyhinde söylemler dolaşmaya başlamıştı. Konsolos Zohrab'ın, ciddi muhtevaya sahip ve birbirleriyle irtibatsız farklı kaynaklardan geldiği için Dışişleri Bakanlığı ile paylaşmak gereğini duyduğu ama doğruluğundan emin olmadığı raporuna göre, Mekke'de amacı bütün Müslümanları Hıristiyan kontrolünden kurtarmak olan gizli bir cemiyet vardı ve farklı bölgelerin Müslümanlarıyla iletişim halindeydi. Ulema, şeyhler ve şeriflerden oluşan cemiyet üyeleri Doksanüç Harbi sonucundan rahatsızdı ve Müslümanların lideri olarak Sultan'a biat etmemeyi ciddi ciddi müzakere ediyorlardı. Sultan, Hıristiyan güçlerin kontrolüne girdiğine göre, bağımsız sayılamaz ve dolayısıyla da Peygamberin gerçek temsilcisi olamaz, diye düşünüyorlardı[35].

31 Aynı dönemde Sultan Abdülhamid'in İngilizlere yardım etmek için Afganistan'a bir kez daha elçi gönderme teklifinde bulunduğundan Şerif Hüseyin'in haberdar olup olmadığı bilinmemektedir. Sultanın teklifi ise İngiltere tarafından kabul görmemiştir. Bk. Özcan, *Panislamizm*, s. 152.

32 Şerif Hüseyin mesajı için "resmi fakat çok gizli (*official but most secret*)" sınıflandırması yapmıştı.

33 FO, 78 /2988, Zohrab-Salisbury, secret & confidential, separate, Jeddah, 8 December 1879.

34 Aynı belge.

35 Bu hususun, Şerif Hüseyin'in Konsolos Zohrab'a ilettiği Sultan-Halife'nin meşruiyetini sorgulayan görüşüyle benzerliği dikkat çekicidir. Bu görüş Şerif Hüseyin'den kaynaklanmıyorsa, var olan kuvvetli bir görüşün yansımasını Konsolosla paylaşmış olması düşünülebilir.

Zohrab, bu görüşlerin Şam'da da müzakere edildiğini, müstakbel Hilafet merkezinin Şam olmasını istediklerini ancak Mekkeli üyelerin, Şam'ın yabancı nüfuzuna açık bir yer olması hasebiyle uygun bulmadıklarını, buna karşın Avrupa'ya uzaklığı, yabancı nüfuzunun zor olduğu, kutsiyetiyle ve Müslümanlarının safiyetiyle öne çıkan bir şehir olarak Medine'nin önerildiğini ve kabul gördüğünü belirtmektedir[36].

Zaman ilerledikçe İngiltere'nin 1878 Berlin Antlaşmasının 61. maddesi uyarınca Doğu Anadolu vilayetlerinde uygulanacak reformlar meselesinden dolayı Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları artıyor, artan baskılar da iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz etkiliyordu[37]. İngiliz Osmanlı ilişkilerinin giderek gerginleştiği bu ortamda Şerif Hüseyin ısrarla İngiltere'nin güvenebileceği bir dost olduğunu vurguluyordu. İngiltere hükümetinin kendisini dost olarak gördüğü mesajına cevaben kaleme aldığı 3 Muharrem 1297 (17 Aralık 1879) tarihli mektubunda "iyi dileklerinin ve çabalarının İngiltere'nin çıkarları yönünde olduğunu ve nüfuzunu her zaman, sadece özel olarak değil, şartlar elverdiğinde açıkça da (*batınen ve zahiren, privately and publicly şeklinde çevrilmiş*), İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kullanacağını" belirtiyordu. Konsolosa hitaben mektuba kendi el yazısıyla düştüğü notta "uygun görürseniz bir bahane ile o meseleyi[38*] konuşmak üzere bana mahrem birini gönderiniz, kararı size bırakıyorum" diyordu[39].

Zohrab, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği üst yazıda, Şerif Hüseyin'in yazıya aktarmak istemediği bir hususu mahremane görüşmek istediğini belirtiyordu. Şerif Hüseyin'in güven duyduğu bir isim olması hasebiyle tercümanı Yusuf Kudsi'yi göndermeyi düşünen Zohrab, Kudsi'nin sadece dinleyeceğini, yorum yapmayacağını ve görüş bildirmeyeceğini belirtiyordu. Hicaz'daki siyasi atmosferle ilgili gözlemlerini de paylaşan Zohrab'a göre, Sultan ve hükümetine karşı olumsuz tavır kökleşmiş durumdaydı. Devlete güvensizlik o kadar kuvvetlenmişti ki saygın bir üst düzey Arap memur, birkaç gün önce Konsolosa, "Hicaz'ın dini otoriteleri muhtemelen yakında İngiltere'den Türkiye'deki bütün vakıfların kontrolünü üstlenmesini isteyecektir" ifadesini kullanmıştı. Ayrıca bazı nüfuzlu Araplar İngiliz vatandaşı olmak için Konsolostan yardım istemişler ve vatandaşlık için bir meblağ

36 FO, 195/1251, Zohrab-Salisbury, Confidential&Political, no. 1, 6 August 1879. Zohrab, Hollanda'nın Cidde Konsolosu Kruyt'a da benzer bilgilerin ulaştığını belirttikten sonra yeni Vali Naşid Paşa'ya Hicaz'da mevcut olumsuz duygulardan haberdar olup olmadığını sorduğunu ve Vali'nin haberdar olduğu cevabını verdiğini not etmektedir.
Osmanlı Devleti'nde siyasi şartların belirgin bir şekilde kötüye gideceği duyumundan hareketle bunun Hicaz'a da olumsuz yansımaları olacağını düşünen Konsolos Zohrab'ın bir İngiliz gemisinin Cidde açıklarında bulunması talebiyle ilgili olarak bk. FO, 78/2988, Zohrab-Commander H. Burness, most secret & confidential, Jeddah, 6 December 1879.

37 Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin Berlin Antlaşması sonrası gerginleşme süreci için bk. Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı, 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik, İstanbul 2018, s. 95-105.

38 Konsolos, tahmin ediyorum, Afganistan meselesi diye not düşüyor.

39 Şerif Hüseyin'in mektubunun orijinali ve İngilizceye çevirisi için bk. FO, 78/2988, Zohrab-Salisbury, political, secret & confidential, separate, Jeddah, 22 December 1879.

ödemek gerekirse kabul edeceklerini de bildirmişlerdi. Zohrab'a göre bütün bunlar Hicaz'da "hükümet karşıtlığının kuvvetli göstergeleri" idi[40].

Şerif Hüseyin'in Afganistan Misyonu

Şerif Hüseyin ve Cidde'deki İngiliz diplomatik çevrelerinin zihninde oluşan bu atmosferde, Yusuf Kudsi Ocak 1880 başında gizli görüşme için davet üzerine Mekke'ye gönderildi. İki gün boyunca defalarca gerçekleşen görüşmeler sırasında Şerif Hüseyin, Osmanlı Devleti'nin durumu ve Müslümanların geleceği konularına odaklandı. Kudsi'nin getirdiği mesajı çok heyecan verici bulan ve kısa bir süre sonra Cidde'den Kahire'ye geçen Zohrab, önce bir telgrafla[41], bir gün sonra da "çok gizli" ibaresiyle gelişmeleri Dışişleri Bakanı ile paylaştı. Bu rapora göre, Şerif Hüseyin'in İngiliz Hükümetine mesajı şöyleydi: "Afganistan'ı yatıştırmak uzun süre alacak zor bir görevdir ve ancak dini duygulara hitap edilerek başarılabilir". Kendisinin bu otorite ve yetkinliğe sahip olduğundan emin olduğu için, Afganistan kabile liderlerine ve halka aşağıdaki gibi bir mesajı iletmek üzere iki elçi göndermeyi önermektedir. "İslam dini İngiltere'nin yardım ve korumasına (*aid and protection*) ihtiyaç duymaktadır. […] Onun yardım ve koruması olmadan Muhammed ümmeti karşı koymaya güç yetiremeyecekleri kuvvetlerle mücadele etmek durumunda kalacaklardır. Bu nedenle bütün Müslümanlar İngiltere'yi samimi bir dost ve güçlü bir koruyucu olarak görmelidirler. Emirülmüminin olarak (*as the religion's head of the faith*)[42], ona [İngiltere] karşı silaha sarılan ve siyasetine karşı çıkan her Müslümanın dine karşı çıktığını, dinine hıyanet eden birisi (*a traitor to his religion*) olduğunu ilan ediyorum."[43]

Teklifin kabul edilmesini çok arzu eden Zohrab, bunu sağlayabilmek için Şerif Hüseyin'in dini konumunu kuvvetli göstermeye çalışır. Zohrab'a göre, Müslümanların aşkla bağlı oldukları en kutsal mekanları Hicaz'dadır ve bu sevgi tabii olarak söz konusu mekanların dini liderini de kuşatmaktadır. Şahsi tecrübesine dayanarak, Mekke Emiri tarafından görevlendirilen insanlara hacıların farklı gözle baktıklarını ve onların kutsal bir karakter ihtiva ettiklerinin kabul edildiğini belirttikten sonra Halife ile Mekke emirini kıyaslar. Ona göre Sultan, Halife sıfatıyla Müslümanların dünyevi lideri konumundadır. Oysa, Mekke Emiri Peygamberin torunu olarak dinin manevi liderliğini temsil etmektedir ve bu haliyle Dünya Müslümanlarının en büyük saygısına (*greatest veneration*) mazhar olmaktadır. Her iki liderin konumunu böylece açıklığa kavuşturduktan sonra Zohrab, "kimin sözünün daha

40 FO, 78/2988, Zohrab-Salisbury, political, Secret & Separate, Jeddah 22 December 1879.

41 Telgraf için bk. CAB, 37/1, cilt 1, no. 3, 1880, Malet-Salisbury, no. 5, secret, Cairo, 8 January 1880.

42 Son aylarda Sultan-Halife'nin dini otoritesini sorgulayıcı mesajlarının ardından Şerif Hüseyin'in kendisini Müslümanların lideri olarak sunması şaşırtıcı olmamalıdır. Bu hususta İngiliz diplomatların da zihni net değildir. Bir kısmı, Şerif Hüseyin'i dini lider olarak kabul edip onun dostluğundan istifade etmek eğiliminde iken, diğer bir kısmı ise Müslümanların genel çoğunluğunun Sultan-Halife'yi lider olarak tanıdıklarını düşünmekte ve ona göre politika belirlemeyi doğru bulmaktadır.

43 FO, 78/3131, Zohrab-Salisbury, most secret, Cairo, 9 January 1880.

geçerli olacağı açıktır" der ve ilave eder: "Sultanın dile getirdiği bir tavsiye veya nasihat siyasi çıkarlar için yapıldığı önyargısını çağrıştırarak değer kaybederken, Mekke Emiri ne söylese, İslam'ın gerçek manevi liderinin sözü olarak algılanacaktır."[44]

İngiltere Hükümetine Müslümanların manevi lideri olarak sunulan Mekke Emiri, Afganistan meselesinde İngiltere'ye yardımcı olmak için biri Afgan iki elçi göndermeyi teklif eder. Emir'e göre, Hindistan'daki İngiliz hükümeti bu elçilere katılmak üzere güvenilir gizli bir ajan da belirlemelidir ki şüpheye mahal kalmasın. Afganistan'a gönderilmek üzere yazacağı mektup Zohrab aracılığı ile Hindistan hükümetinin onayını aldıktan sonra elçilere teslim edilecektir. Teklifi aktardıktan sonra kabul edilmesi için İngiltere açısından Emir'in konumuna bir kez daha vurgu yapmak gereği duyan konsolos, mevcut Mekke Emirinin liberal fikirli etkin bir isim olduğunu ve İngiltere'yi iyilik zirvesi bir ülke olarak gördüğünü belirtir. Emir, İngiltere kanunlarına ve yönetim sistemine o kadar hayrandı ki destekleneceğine ve korunacağına inanırsa İngiltere politikalarını desteklemek için her türlü riski göze alacağı hususunda konsolosa güvence verilmişti. Emir'in ve Hicaz halkının Osmanlı karşıtı ve İngiltere yanlısı duruşuna inanmış görünen konsolosun can alıcı sorusu şudur: "İngiltere'nin bu durumdan yararlanarak Hicaz'da İngiliz nüfuzunu tesis etmesi ve bu tür bir nüfuz icrasıyla bütün Müslümanlar üzerinde belli bir kontrol sağlaması makul ve siyaseten uygun mudur?"[45]

Zohrab, Hicaz'ın siyasi geleceği ve Şerif Hüseyin ile ilgili fikirlerini yakın arkadaşı Alston'a yazdığı özel mektupta daha net ifade ediyordu. Ona göre, öncelikle Osmanlı Devleti ile oyalanmaya son vermeli ve sıkı bir tavır sergilenmelidir. İkinci olarak, Müslümanlar üzerinde otorite tesis edebilmek için her imkân kullanılmalıdır. Her iki amacın gerçekleştirilebilmesi için Mekke Emirinin konumundan yararlanılmalı ve bir çeşit hamilikle (*protectorate*) Hicaz nüfuz altına alınarak bütün Müslüman dünyası yönetilebilmelidir. İngiltere'nin garantörlüğünde, Mekke Emirinin liderliğinde Hicaz'da bir çeşit haraçgüzar devlet kurulmalı ve buna Osmanlı Devleti'nin askeri müdahalesine izin verilmemelidir. İngiltere'nin bütün Müslümanlar üzerinde nüfuzunu artırmada kilit rol oynayacak olan Mekke Emirine İngiltere hakkında beslediği iyi niyetin takdiri anlamında *the Star of India*[46] nişanı verilmelidir[47].

---

44 Aynı belge. Dini lider olarak Mekke Emirini tanıtmak ve en azından Hint Müslümanlarının Osmanlı Sultan-Halifesi yerine Mekke Emirine itaat etmelerinin İngiltere'nin çıkarlarına daha uygun olduğu fikri, İngiltere'de son birkaç yıldır dile getirilen bir fikirdi. Bk. Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s. 103-104. Zohrab'ın bu fikrin gücüne inanmaya başlamasında Şerif Hüseyin'in son aylarda özel olarak paylaştığı fikirlerin etkili olduğu aşikardır.

45 Aynı belge. Bu fikrin duyulması halinde Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde oluşturacağı riskin farkında olan Zohrab, bunları kimseyle paylaşmadığını ve Hicazlılarla iletişiminde sadece dinlemeyi tercih ettiğini ve bunu da gayet inandırıcı bir tarzda uyguladığını raporun sonunda not etmek gereği duymuştur.

46 *The Order of the Star of India*, Hindistan'ın İngiliz hakimiyetine girmesinde ve devam etmesinde önemli katkıda bulunmuş kişilere verilmek üzere Britanya krallığı tarafından 1861'de ihdas edilmiş bir nişandır.

47 FO, 78/3131, Zohrab-Alston, Private, Cairo, 12 January 1880.

Zohrab'ın bu görüşleri Kahire üzerinden İngiliz Dışişleri Bakanlığına iletildi ve bakanlık da biraz gecikmeli olarak 29 Ocak'ta İstanbul büyükelçisi Layard[48] ile paylaştı. Layard, "belli aralıklarla görüştüğüm bir Arap beyefendi bir süredir, Mekke Emirinin Zohrab'ın tercümanına ilettiği görüşlerin benzerlerini bana da aktarmaktaydı" dedikten sonra aynı kaynaktan geldiğini belirttiği görüşleri şöyle özetler: İngiltere Hükümeti, Afganistan meselesinde Mekke Emirinin dini otorite ve prestijinden yararlanmalı, onun bir temsilcisini veya ajanını oraya göndererek Müslümanların İngilizlerle dostane ilişkiler kurmasını sağlamalı ve İngiliz politikalarını desteklemelidir. Şerif Hüseyin'in Layard'a gönderdiği şahıs, Arap vilayetlerinde Osmanlı yönetiminden ciddi rahatsızlık duyulduğunu ve İngiltere'nin desteğine güvenebilirlerse Arapların Osmanlı yönetiminden kurtulmaya hazır olduklarını, Sultan'ın Halife olarak Müslümanlar nezdindeki nüfuz ve otoritesini kaybettiğini ve bütün Müslümanların gerçek dini liderleri olarak Mekke Emirini gördüklerini de belirtir[49].

Şerif Hüseyin'in Zohrab üzerinden İngiliz hariciyesi ile paylaştığı fikirleri, farklı kaynaklardan kendisine gelenlerle mukayese ettiğinde Layard'ın zihninde ciddi soru işaretleri oluşur. Bunlardan birisi, "bazı yetenekleri ve ciddi ihtirasları olduğu anlaşılan" Şerif Hüseyin'in, Hicaz merkezli olduğu varsayılan gizli cemiyetle irtibatlı olabileceğidir. Şerif Hüseyin gerçekten bu hareketle irtibatlı ise, İngiltere'nin dostluğunu ve desteğini kazanmaya çalışması, hatta İngiltere'yi Osmanlı Devleti ve hükümeti ile karşı karşıya getirmeye çalışması ihtimal dahilindedir. Bu nedenle, Layard'a göre Şerif Hüseyin'in Zohrab'a ilettiği görüşlere karşı ihtiyatlı olmak gerekir. Aynı şekilde, Zohrab'ın "the Star of India" nişanı verilmesi önerisi kabul edilmemelidir. Bu nişanın verilmesi, Sultan'ın İngiltere'nin kötü emellere sahip olduğu inancını kuvvetlendirecektir. Sultan, Araplar arasında var olduğu konuşulan memnuniyetsizlikten haberdardır ve belki de Şerif Hüseyin ve taraftarlarının görüşlerinin de farkındadır. Bir defasında Sultan'ın kendisine, İngiltere'nin Hicaz'ı ilhak etme amacında olduğu suçlamasından bahsettiğini zikreden Layard, şimdi vakıf olduğu bilgilerin ışığında bu suçlamanın ne kadar önemli olduğu fikrini Dışişleri Bakanı Salisbury (1878-1880) ile paylaşır ve ekler: "İngiltere hükümeti tarafından Şerif Hüseyin'e gösterilecek her iltifat, Sultan'ı bu ikili arasında kendisi aleyhinde bir anlaşma olduğu fikrine sürükleyecektir". Layard'ın son notu ise İstanbul'un manevra kabiliyeti ve İngiltere'nin müdahale sınırları ile ilgilidir. Mekke Emirliği için iki ailenin rekabet halinde olduğunu belirttikten sonra Layard, "Bâb-ı Âli mevcut emiri görevden almak istediğinde İngiltere onu yerinde bırakmak için ne gerekiyorsa yapamayacaksa, ki yapamayacağını ima etmektedir, mevcut emir Sultan'ın

48 Layard'ın İstanbul büyükelçiliği için bk. Yuluğ Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*: 1877-1880, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yay., Ankara 1968.

49 IOR, L/P&S/3/161, Layard-Salisbury, no. 182, secret, Constantinople, 9 February 1880. Layard, kendisine gelen Arap şahsın Şerif Hüseyin'in İstanbul'daki kardeşi Avnürrefik Paşa ile iletişimde olduğunu bildiğini ancak Şerif Hüseyin ile ilişkisinin derecesini bilmediğini belirtir. Ancak Zohrab'ın Şerif Hüseyin ile bağlantılı yazışmalarını görünce, kendisine gelen şahsın da aynı kaynakla irtibatlı olduğunu anladığını hatta onun tarafından kendisiyle görüşmek üzere görevlendirilmiş olabileceğini Dışişleri Bakanı ile paylaşır.

şüphelerinin kurbanı olabilir" uyarısında bulunur[50]. Özel evraklarındaki uyarısı ise daha vurguludur: "Sultan ile ilişkileri koparmaya hazır değil isek, Şerif'in söylediklerini kabul konusunda çok dikkatli olmalıyız."[51]

Layard'ın uyarıları geç kalmış ve Sultan-Halife'nin konumunu Şerif Hüseyin'inkinden daha önemli gören büyükelçi, bilinçli veya değil, devre dışı bırakılmıştı. Dışişleri Bakanlığı Zohrab'dan gelen gizli mesajı 12 Ocak 1880'de Hindistan'dan sorumlu bakanlık ile, orası da Hindistan Genel Valiliği ile paylaşmıştı. Başlangıçta bazı tereddütler yaşansa ve gönderilecek elçilerin kimlikleri ile ilgili bilgisizlik tedirginlik uyandırsa da Şerif Hüseyin'in teklifi kabul edildi. Hindistan Genel Valiliğinden 27 Ocak'ta gönderilen mesajda "Grand Şerifin [Mekke Emiri] nüfuzu, önerildiği şekilde, mektup ve elçi aracılığıyla fanatiklere karşı bizim lehimize kullanılabilir, fakat bunun başarısı elçinin kişiliğine, kapasitesine ve [göreve] inancın derecesine bağlıdır."[52] Karar, Kahire'de cevap bekleyen Zohrab'a kısa sürede iletilir ve Şerif Hüseyin ile yapacağı yeni görüşmelerde bir sıkıntı çıkmaz ve güven duymaya devam ederse, işlemleri başlatma izni verilir[53].

Ana fikrin kabul edilmesiyle ikinci safhaya geçilince Zohrab yeni sorularını bakanlıkla paylaştı. Bunlardan birincisi organizasyonun masraflarını kimin karşılayacağı, ikincisi ise, Zohrab'ın Bombay'a veya en azından Aden'e kadar elçilere refakat etme isteğinin uygun olup olmadığı idi[54]. Sorular Hindistan'dan sorumlu bakanlık ve Hindistan Genel Valiliği ile paylaşıldı. Gelen cevaba göre, masraflar meselesini Zohrab dile getirmeyecek ancak gerekirse misyon amacına uygun bir şekilde yerine getirildiğinde İngiltere hükümetinin Şerif Hüseyin'e yük oluşturmayacağını ifade edecekti. İkinci soru ile ilgili olarak, Zohrab'ın seyahate katılması fikrine kategorik olarak karşı çıkılmış ve bu heyetin İngiltere Hükümeti ile görünürde hiçbir ilişkisinin olmaması gerektiği vurgulanmıştı[55].

Şubat'ın ikinci haftasında Cidde'ye dönen Zohrab, Şerif Hüseyin'in Cidde'ye gelemeyeceğini bildirmesi üzerine teklifin kabul edildiğini bildirmek ve hazırlıkları müzakere etmek üzere tercümanı Yusuf Kudsi'yi Mekke'ye gönderdi. Teklifinin kabul edilmesini büyük bir memnuniyetle karşılayan Şerif Hüseyin derhal hazırlıklara başladı. Önce konuya başından beri vakıf olan üç isim, Şerif Hüseyin, Yusuf Kudsi ve Hasan Johur toplanarak değerlendirmelerde bulundular. Ardından Mekke ulemasından bazı isimlerle Şerif Hüseyin'in evinde toplantı yapıldı. Bu toplantıya da katılan tercüman Yusuf Kudsi'ye

50 IOR, L/P&S/3/161, Layard-Salisbury, no. 182, secret, Constantinople, 9 February 1880.
51 Layard Papers, British Library, Manuscript Section, Add. 3913/ f 16, Layard-Salisbury 11 February 1880.
52 IOR, L/P&S/3/70, 1880, the Viceroy-the Secretary of State for India, 27 January 1880. Ayrıca bk. the Secretary of State for India-the Viceroy of India, 12 January 1880; the Viceroy-the Secretary of State for India, 17 January 1880; the Secretary of State-the Viceroy, 17 January 1880.
53 IOR, L/P&S/3/76, Salisbury-Malet, no. 15, secret, 29 January 1880.
54 FO, 78/3131, Telegram, Zohrab-Salisbury, Cairo, 2 February 1880.
55 IOR, L/P&S/3/97, Telegram, FO-Malet, no. 21, most secret, 5 February 1880.

göre ulema, İngiltere'nin Afganlara adil ve cömert davrandıkları halde Afganların nankör ve haince tavır sergilediklerinden şiddetle cezalandırmayı hak ettiklerinde görüş birliği içindeydiler. Ayrıca, Afganistan meselesiyle bağlantılı olarak Hindistan'da zaman zaman ismi zikredilen Mekke Şafii Kadısı Ahmed Dahlan ile de görüşmüş, o da Afganların yanlış yaptıklarını, kendilerine sunulan şartları kabul etmeleri gerektiğini belirtmişti. Yusuf Kudsi ulemanın samimiyeti konusunda şüphe duymadığını konsolosa bildirmişti. Bütün bu hazırlık toplantılarının ardından, Hassan Han, Türklerle iyi ilişkiler içerisinde olması ve Sultan'ın İngiltere karşıtı görüşlerinin etkisinde kalması ihtimaline binaen, heyet listesinden çıkarılmış ve yerine Hindistan kökenli ve fukahadan olan N. Molla Nawab belirlenmiştir[56].

Zohrab, elçiler ve mektubun içeriği konusunda nihai kararı verebilmek için Şerif Hüseyin ile yüz yüze görüşmekte ısrarcı oldu. Şerif Hüseyin'in Cidde'ye gelemeyeceğini bildirmesi üzerine Cidde-Mekke yolu üzerinde yaklaşık otuz kilometrede bulunan Bahra denilen yerde buluşmaya karar verdiler. Cidde ve Mekke'de karşılıklı olarak hazırlıklar devam ederken Hindistan Genel Valisi Lytton ve büyükelçi Layard tereddüt hissettikleri hususları Dışişleri Bakanı ile paylaşmayı sürdürüyorlardı. Lytton, özellikle elçilerin kimliği hakkında bilgi edinmek istiyor ve Afganistan ile ne tür bir ilişki içerisinde olduklarını öğrenmeye çalışıyordu. Hindistan'dan sorumlu bakanlık, elçilerle ilgili Zohrab'ın bilgi sahibi olduğu ve kişilikleri hakkında mutmain olursa kabul edeceği cevabını verdi. Lytton, Zohrab'ın bu hususla ilgili bilgisinin yetersiz olduğunu ancak bakanlık olarak yeterli görüyorsanız, elçiler Bombay'a gelsinler ve orada polis komiseri Sir F. Souter ile irtibat kursunlar şeklinde cevap vermişti[57]. Dile getirilen tereddütler Dışişleri Bakanı Salisbury üzerinde etkili oldu ve bakan Zohrab'a gönderdiği talimatta "elçilere verilecek talimat size gönderilmeden önce elçilerle ilgili elde edebildiğiniz bütün bilgileri, kişilikleri ve geçmişleri dahil, bakanlığa bildirmelisiniz" diyordu[58].

Büyükelçi Layard da gelişmelerden tedirginlik hissedenlerdendi. 9 Şubat 1880 tarih ve 182 sayılı raporunda zikrettiği Şerif Hüseyin ile ilişkilerimizde çok dikkatli olmalıyız görüşünü tekrarladıktan sonra endişesinde haklı çıktığını çünkü çok güvenilir bir kaynaktan öğrendiğine göre Sultanın, İngiltere Hükümeti ile Mekke Emiri arasında cereyan eden iletişimden haberdar olduğunu, kaygılandığını, hatta Emiri görevden alma niyetini dahi dile getirdiğini belirtmişti[59]. Layard'ın istihbaratı doğruydu. Sultan Abdülhamid, 19 Şubat 1880 tarihinde, iki İngiliz'in Mekke'ye gelerek Şerif Hüseyin ile gizli müzakerelerde bulunduklarını öğrenmiş ve Osmanlı Devleti aleyhine bir oluşum çabası içerisinde olduklarından şüphe duymadığını belirterek tedbir olarak Şerif Hüseyin'in yerine "Şerif

56 FO, 78/3131, Zohrab-Salisbury, secret &separate, Jeddah, 28 February 1880. Aynı belge, IOR, L/P&S/3/198'de de bulunmaktadır.

57 FO, 78/3168, Hindistan'dan sorumlu bakanlık ve Hindistan Genel Valiliği arasında 5 February, 17 February, 20 Fabruary ve 28 February 1880 tarihli yazışmalar.

58 FO, 78/3131, Salisbury-Zohrab, most secret, no. 3, 11 March 1880.

59 IOR, L/P&S/3/246, Layard-Salisbury, secret no. 302, Constantinople 12 March 1880.

Abdulmuttalib'in gönderilmesiyle mi hasıl olur yoksa diğeriyle [Şerif Avnurrefik] mi bu fenalığın vücuda gelmemesi çaresi bulunur" şeklinde Sadaretin dikkatini çekmişti[60]. Sultan bilgi kaynağı hakkında ipucu vermiyordu ama gönderen zata ve bilgiye güveninin tam olduğunu belirtiyordu. Şerif Hüseyin'in Türklerle iyi ilişkiler içinde olduğu gerekçesiyle heyet listesinden çıkardığı Hassan Han Osmanlı yönetimine bilgi sızdırmış olabilir miydi? Ancak Layard, Fransız diplomatlarından şüphelenmekteydi. Hatta yakın zaman önce Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Fournier, "İngiltere'nin Arabistan'da siyasi amaçlı entrika çevirdiğinden emin" olduğunu Layard'a ifade etmişti. Layard'ın Dışişleri Bakanına son notu şu idi: "Hareketlerimiz gözlenmektedir ve şüphe uyandırmaktadır. Bu nedenle, bence Zohrab Mekke Emiri ile iletişiminde çok ihtiyatlı ve dikkatli olması hususunda uyarılmalıdır."[61]

Şerif Hüseyin Suikastı

Sonuçta Dışişleri Bakanlığının Zohrab'ı uyarmasına gerek kalmadı. Şerif Hüseyin Afganistan'a gönderilecek heyetle ilgili hazırlıklarını tamamladıktan sonra 13 Mart 1880 Cumartesi Mekke'den ayrıldı ve geceyi Cidde'ye yarım saatlik yürüme mesafesinde bulunan bir mekânda geçirdi. Bu arada İngiltere konsolosu ile Cidde dışında bir yerde buluşma fikrinden de vazgeçerek, tamiri tamamlanan liman ve kaleyi incelemenin yanı sıra Bedevilere dair bazı mühim meselelerle ilgilenmek bahanesiyle doğrudan Cidde'ye gitmeye karar verdi. Mekke'den ayrılmadan önce Hasan Johur aracılığı ile Zohrab'a gönderdiği son mesajda, "her şeyi ayarladığını, maiyetinden iki kişiyi Afganistan'a göndereceğini ve mektuplar hakkında beş altı sorunun cevabı için konsolos ile bizzat görüşeceğini" belirtmişti[62]. Şerif Hüseyin ve beraberindeki heyet, 14 Mart Pazar günü sabah saatlerinde Cidde'ye girişi sırasında Hicaz Valisi Naşid Paşa'nın önderliğinde memurlar, "eşraf ve a'yan-ı memleket"in yanı sıra halkın da yer aldığı kalabalık bir grup tarafından törenle karşılandı. Cidde'de temsilcisi Ömer Nasif Efendi'nin konağında ikamet edecekti. Kalabalığın sevgi gösterileri arasında ikamet edeceği konağa doğru ilerlerken derviş kılığında yaşlı bir adam, el öpme bahanesiyle yaklaşıp paslı küçük bir bıçağı Şerifin kalbine yakın bir yere sapladı. Şerif Hüseyin hemen konağına götürüldükten sonra hastahane ve karantina doktorlarının yanı sıra tabip yaveri ile mesleği cerrahlık olan Fransız konsolosu Mösyö Suret tarafından muayene edildi ve yarası dikilerek tedavisine başlandı. İlk muayene sonrasında yaranın tehlikeli olmadığı yönünde kanaat oluşmasına rağmen Mekke'de bulunan kardeşi Abdullah Paşa'ya haber verildi. Abdullah Paşa ve beraberindeki şerifler Hüseyin Paşa'nın vefatından dört beş saat önce Cidde'ye gelmişler ve kendisinden hadise ile ilgili görüşlerini öğrenmişlerdi[63]. Bu arada, Yusuf Kudsi vasıtasıyla

60 BOA, Y.PRK.A, 2/64, 8 Rebî'ülevvel 1297. Bu belgenin çeviriyazısı için bk. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme*, s. 139.

61 IOR, L/P&S/3/246, Layard-Salisbury, secret, no. 302, Constantinple 12 March 1880.

62 FO, 424/97, Zohrab-Salisbury, no. 1 political, Jeddah 16 March 1880.

63 BOA, Y.A.HUS, 164/21, Naşid Paşa'dan Sadarete, 4 Mart 1296/18 Mart 1880, lef. 4; YEE, 78/17, Vali Naşid Paşa'nın Şerif Hüseyin'in öldürülmesi ile ilgili raporu, 5 Şubat 1296/17 Şubat 1881.

Zohrab'a, endişelenmemesi ve yakında her şeyin yoluna gireceği mesajını gönderdi. 15 Mart Pazartesi sabahı Şerif Hüseyin'i ziyarete gittiğinde Abdullah Paşa tarafından karşılanan Zohrab, durumunun ümitsiz olduğunu gördüğü Emirin konağından ayrıldıktan kısa bir süre sonra iç kanamadan vefat ettiği haberini aldı[64].

Suikasttan sonra Vali Naşid Paşa ile vekaleten Mekke Emirliği görevini üstlenen Abdullah Paşa gerekli güvenlik tedbirlerini alarak şehirde herhangi bir olayın çıkmasını önlemişlerdi. Bu husus Cidde için çok önemliydi, zira bütün yabancı diplomatlar ve tüccarlar bu liman şehrinde yaşıyorlardı. Burada meydana gelebilecek olayların Avrupa'nın büyük devletlerindeki yansıması çok aleyhte olabilirdi. Nitekim İngiliz konsolosu "şehirdeki gerilimin çok tehlikeli boyuttaydı ve benzeri görülmemiş bu cinayet nedeniyle Araplar intikam almak için bahane arıyorlardı" diyerek durumu aktarmaktaydı[65]. Abdullah Paşa'nın cenazenin Mekke'ye nakledilerek Cennetü'l-Muallâ mezarlığına defnedilmesini istemesi üzerine Şerif Hüseyin'in vefatının hemen ardından kalabalık bir heyet ile Mekke'ye hareket edildi. Aynı günün akşamı katil de Mekke'ye nakledilerek Cidde'nin güvenlik yükü ciddi manada azaltıldı[66].

Hüseyin Paşa'nın katilinin olay yerinde yakalanarak hapsedilmesine rağmen kimliği ve suikast ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Birkaç senedir Mekke'de yaşadığı öğrenilen katilin isminin önce Horasanlı Fahreddin olduğu kaydedilmiş, Mekke'deki sorgulaması sırasında ise Kabil'e yakın bir köyden gelen bir Afgan olduğu ve gerçek isminin Seyfeddin olduğu anlaşılmıştır. İrtibatlı olduğu kişiler olarak da İranlı[67] Musa Can ve İngiliz vatandaşı Hacı Zeynel isimlerini zikretmiştir. Hacı Zeynel ile ilgili soruşturma kısa sürede tamamlanmış ve cinayetle irtibatının olmadığına hükmedilerek serbest bırakılmıştır. Kendisini azmettiren ve cinayet için eğiten kişinin Musa Can olduğunu belirtmesi üzerine o şahıs Mekke'de tutuklanarak sorguya alınmıştır. Soruşturma sırasında ortaya çıkan bilgilere göre, Fahrettin daha önce çeşitli bahanelerle Mekke Emirliği binasına gitmiş ve Emirle görüşmeye teşebbüs etmesi üzerine güvenlik görevlilerince uzaklaştırılmıştır. Hatta, bazı günlerde Harem-i Şerif'te Şerif Hüseyin'in etrafında görülmüştür. Son olarak da Şerif'in Mekke'den Cidde'ye seyahati sırasında görülmüş, heyet için kurulan mutfaktan yemek yediği ve merhumun çadırının etrafında dolaştığı fark edilmiştir. Mekke'deki sorgulamaları gerçekleştiren Meclis-i Temyiz-i Vilayet'e bazı şerifler de katılmış ancak daha fazla bilgi edinilememiştir. Katil buradaki sorgulamada cinayeti kendi başına işlediği görüşünde ısrar etmiştir. Bu sırada 70 yaşında olduğu belirtilen katilin, hastalığının ilerlemesi nedeniyle doktorların bir iki gün

64 FO, 424/97, Zohrab-Salisbury, no. 1 political, Jeddah 16 March 1880.

65 Aynı belge.

66 BOA, Y.A.HUS, 164/21, Naşid Paşa'dan Sadarete, 4 Mart 1296/18 Mart 1880, lef. 4; YEE, 78/17, Vali Naşid Paşa'nın Şerif Hüseyin'in öldürülmesi ile ilgili raporu, 5 Şubat 1296/17 Şubat 1881; FO, 424/97, Zohrab-Salisbury, no. 1 political, Jeddah 16 March 1880.

67 Raşid Paşa'nın raporlarında Rafizi olarak tanımlanıyor, İngiliz vatandaşı Hacı Zeynal'in ismi ise hiç zikredilmiyor. Bazı gazetelerde katilin İranlı olduğu ve Sünniler ile Şiiler arasında gerginlik olduğu yolunda haberler yayımlanıyor. *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 557, 22 Nisan 1880, s. 2.

içinde ölebileceği görüşünü dile getirmeleri, kendisinin de cezasının idam olduğunu bildiğini ve uygulanacağından da şüphe duymadığını belirterek cinayetle ilgili konuşmamakta ısrar etmesi üzerine "hükm-i şer'î ve meclis-i mezkûr kararınca kısasına" hükmedilmiştir[68]. Kısas kararı, sağlığı kötüye gittiği için 9 Rebî'ülâhır 1297/21 Mart 1880 Pazar günü uygulanmıştır[69].

Şerif Hüseyin'in bir suikast sonucu ani ölümü geride cevapsız birçok soru bıraktı. Emir Hüseyin'in Zohrab ile önce Cidde dışında bir mekânda görüşmeyi planlamışken bunu değiştirerek neden Cidde'de şahsen görüşmeye karar verdiği, Afganistan'a göndermeyi kararlaştırdığı şahısların kimlikleri, bunlara verilecek mektup metninin muhtevası gibi gizli proje bağlantılı soruların yanı sıra suikastı gerçekleştiren şahısla ilgili sorular da cevap beklemektedir. Katilin Kabilli bir Afgan olması, cinayetin Afganistan heyeti ile bağlantılı olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Şerif Hüseyin'in İngilizlere karşı olumlu tavrı ve lehte konuşmaları bilindiği için acaba Emir, İngiltere'den beklentilerinin kurbanı mı olmuştur? Bir başka ifade ile, Şerifin İngilizlere karşı savaşan Afganları barışçıl bir siyasete yönlendirme çabası, İngiliz karşıtlığı kuvvetli olan Afganları tahrik etmiş olabilir mi? Suikastta rakip Zevî Zeyd ailesinin payı var mıdır? Şerif Hüseyin'in İngilizlerle gizli görüşmelerinden bir süredir kuşkulanan Osmanlı Hükümetinin suikastla ilgili bir sorumluluğu olabilir mi? Bunlar ve benzeri birçok soru sorulabilir ancak mevcut verilere göre güvenilir cevaplar üretmek pek mümkün görünmemektedir.

Ulaşılabilen veriler ışığında güvenilir cevap üretmenin pek mümkün olmadığı bu önemli suikasta dair sorularla ilgili İngiliz ve Fransız diplomatlarının bazı spekülasyonları bilinmektedir. Şerif Hüseyin'in Afganistan meselesiyle ilgili olarak İngiltere hükümetiyle gizli ilişkiler kurması sürecinde bir Afgan tarafından öldürülmesi, konuyla bağlantılı İngiliz diplomatlarını çok tedirgin etmiştir. En çok merak ettikleri husus, Osmanlı yönetiminin ve özellikle de Sultan-Halife'nin gizli görüşmelerin mahiyetiyle ilgili bilgi sahibi olup olmadıklarıdır. Layard 12 Mart tarihli raporunda Sultan'ın Şerif Hüseyin'in İngilizlerle gizli ilişkilerinden haberdar olduğu bilgisine ulaştığını belirtmişti. Şerif Hüseyin'in vefatından sonra Layard'a gelen istihbarata göre, Şerif Hüseyin'in Müslüman kimliğine bürünmüş İngiltere Dışişleri Bakanlığına bağlı üç ajanla görüştüğü ve katilin Şerif Hüseyin'in İngilizleri desteklemesine kızgın olan ve müminlerin intikamını almak isteyen bir Afgan olduğu şeklinde Saray'a bilgi sunulmuştu[70].

68 BOA, Y.A.HUS, 164/21, Naşid Paşa'dan Sadarete, 4 Mart 1296/18 Mart 1880, lef. 4; YEE, 78/17, Vali Naşid Paşa'nın Şerif Hüseyin'in öldürülmesi ile ilgili raporu, 5 Şubat 1296/17 Şubat 1881; Y.A.HUS, 165/119, Meclis-i Temyiz Mazbatası, lef 7, 9 Mart 1296/21 Mart 1880; Abdullah Paşa'dan Vali Naşid Paşa'ya, lef 4, 21 Mart 1880; Naşid Paşa'dan Dahiliye Nezaretine, lef 3, 14 Mart 1296/26 Mart 1880. Bu dosyada kısas hükmü için verilen ilam ve doktorların raporu da yer almaktadır.

69 IOR, L/P&S/3/333, Zohrab-Salisbury, no. 3, political, 22 Mart 1880.

70 FO, 424/97, Layard-Salisbury, no. 344, secret, Constantinople, 26 March 1880 ekinde yer alan "Palace Reports respecting Death of Sheriff of Mecca"; IOR, L/P&S/3/246, Layard-Salisbury, secret no. 302, Constantinople 12 March 1880.

Layard, başından beri, Şerif Hüseyin'in Sultan-Halife'yi güçsüz göstererek şeriflik payesi üzerinden kutsiyet iddiasıyla kendisini Müslümanların gerçek lideri göstermeye çalışmasını ve bu sıfatla İngiltere ile diyalog kurmasını siyaseten doğru bulmuyor ve Sultan'ın bunu öğrenmesi halinde İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin olumsuz etkileneceğini düşünüyordu. Cinayet işlendikten sonra ise endişelerinde haklı çıkmış bir diplomat tavrıyla İstanbul'da konuşulan spekülasyonları paylaştı. Buna göre; Şerif Hüseyin uzun süredir Sultan'ın ve muhafazakâr grubun şüphesini çekmekteydi ki Sultan üzerinde giderek daha etkin olan muhafazakârlar, Şerifin özellikle İngiltere'ye eğilimi hakkında Sultan'ı olumsuz yönde etkilemekteydiler. Layard, Vali Naşid Paşa veya Fransız Büyükelçiliği vasıtasıyla Sultan'ın Şerif Hüseyin-Zohrab diyaloğundan haberdar olduğunu düşünmekteydi. Bu verilerden hareketle suikastın İstanbul'da bulunan bazı kimseler tarafından planlanmış olabileceğini dile getirdi[71]. İkinci spekülasyon, şerif aileleri arasındaki rekabetle ilgiliydi. Üç ay önce Şerif Abdulmuttalib'in oğullarından biri Cidde'ye gittiğinde, Şerif Hüseyin'in hayatına kastedilebileceği hususunda İstanbul'da bulunan kardeşi Avnurrefik Paşa'nın uyarıldığı bilgisi, güvenilir kaynaklarca, Layard'a iletilmişti. Son olarak, Zohrab'ın Şerif Hüseyin ile ilgili faaliyetlerinden kendisinin de rahatsız olduğunu belirten Layard, bu ilişkinin Şerif Hüseyin suikastına dolaylı olarak katkıda bulunduğunu düşünmekteydi. Çünkü bir süredir İngiltere'nin Osmanlı Hilafetini zayıflatmak için çalıştığına hatta Haremeyn'i ele geçirmek emelinde olduğuna dair spekülasyonlar dolaşmaktaydı[72].

Arapça kaynaklarda yer alan spekülasyonlara göre Şerif Hüseyin suikastı şahsi bir husumete dayanıyordu. Buna göre, 1877'de vefat eden Emir Abdullah bilinmeyen bir nedenle katilin kardeşini öldürtmüş ve Seyfeddin kardeşinin intikamını almak üzere Mekke'ye gelerek fırsat kollamaya başlamıştı. Nihayet merhum Emir Abdullah'ın halefi olan kardeşi Şerif Hüseyin'e suikast düzenleyerek intikamını almıştı[73].

Fransız diplomatları da konuyla yakından ilgilenmekteydiler. Fransız Büyükelçiliği ataşelerinden Schlumberger, 1880 ilkbaharında Arap vilayetlerinden Suriye, Hicaz ve Mısır'a bir seyahat gerçekleştirdi. Nisan başında Şam'dan Cidde'ye gelerek Zohrab ile görüşen Schlumberger'in Midhat Paşa'dan öğrendiğine göre, katil cinayet için Afganistan'dan gönderilen bir Afgan imiş, zira Şerif Hüseyin'in İngiliz çıkarlarına destek olmak için Afganistan'a bir heyet göndermek üzere olduğu biliniyormuş[74]. Aynı diplomat Cidde'den

71 31 Mart 1880'de Dışişleri Bakanına yazdığı özel mektupta "Şerif Hüseyin İngiliz çıkarlarına çok dostane yaklaştığı ve İngiliz yetkilileriyle iletişimde bulunduğu için buradan [İstanbul'dan] teşvik edilen bir suikasta maruz kaldığına inanılmaktadır" ifadesiyle diplomatik çevrelerde dolaşan spekülasyonu kayda geçirmiştir. Bk. *The Private Letters of Sir Austen Henry Layard During His Constantinople Embassy 1877-1880*, ed. Sinan Kuneralp, Isis Press, İstanbul 2018, s. 697.

72 FO, 424/97, Layard-Salisbury, no. 344, secret, Constantinople, 26 March 1880.

73 Al-Amr, *a.g.e*., s. 205.

74 IOR, L/P&S/3/246, Malet-FO, no. 68, secret, Cairo, 3 April 1880. Malet Cidde Konsolosu Zohrab'dan telgrafla iletilen bilgiyi aktarıyor.

Kahire'ye geçerek İngiliz Başkonsolosu Edward Malet ile görüştüğünde de Zohrab'la paylaştığı bilgileri tekrar eder. Şerif Hüseyin'in katilinin kimliğiyle ilgili ilk haberin İranlı olduğu şeklinde aktarıldığını, Afgan olduğunun sonradan öğrenildiğini belirten Malet, en hızlı bilgi akışının Zohrab kaynaklı yazışmalarla yapıldığından emin bir tavırla Midhat Paşa'nın daha erken bilgi edinme ihtimalini kabul edemez[75]. Midhat Paşa'nın katilin gerçek kimliğini, yani Afgan ve cinayet motivasyonunu bildiğini öğrendiğinde ise Paşa'nın böyle bir cinayetin işleneceğinden önceden haberdar olduğu çıkarımında bulunmuştur. Bu ise Malet'e, İstanbul'da konuşulan bir senaryo olduğu şüphesini hissettirmiş ve Midhat Paşa'nın da bir şekilde bundan haberdar olduğunu düşündürtmüştür[76].

İngiliz diplomatlarının Osmanlı yönetimini zan altında bırakmaya çalışmalarının gerçekte bir karşılığının olup olmadığı önemli bir sorudur. Bir başka ifade ile, Osmanlı yönetimi Mekke Emiri Şerif Hüseyin ile İngiliz hükümeti arasındaki gizli görüşmelerden ne kadar haberdar idi ve muhtevası hakkında ne biliyordu? Bu konuda Hicaz valiliği kaynaklı herhangi bir veri henüz ortaya çıkmış değildir. Osmanlı ve İngiliz arşiv kaynakları Vali Raşid Naşid Paşa'nın konu hakkında bilgisi olduğu halde paylaşmadığına dair, ki bu çok zayıf bir ihtimaldir, bir bilgi içermemektedir. Hatta Vali'nin Mekke Emiri hakkında şikâyet içeren bir raporuna dahi henüz rastlanmamıştır. Daha önemlisi, Zohrab cinayet sonrasında görüştüğü Vali Naşid ve Cidde Kaymakamı Ali Kutrî Paşaların kendisine oldukça dostane davrandıklarından ve her aşamada istişarede bulunduklarından bahsetmektedir[77]. Vali ve Kaymakam, İngiliz Konsolosunun Şerif Hüseyin ile gizli bir misyon düzenlemeye çalıştıklarını ve Osmanlı Devleti nüfuzunu zayıflatma çabası içerisinde olduklarını bilseler herhalde bir şekilde davranışlarına ve yazışmalarına yansıtırlardı diye düşünmek gerekir. Aksine, mevcut verilere göre, Osmanlı yönetimi konunun detaylarına vakıf değildir. Bu hususta zikredilecek tek bilgi Sultan'a ulaşan ve bir şekilde Layard'ın da haberdar olduğu, Şerif Hüseyin'in Mekke'ye giden iki İngiliz ile görüştüğü bilgisidir. İngiliz belgelerindeki verilerden hareketle bu iki kişinin Şerif Hüseyin'in Aralık 1879'da görüştüğü ve mahrem bilgileri paylaşacak kadar güvendiği tercüman Yusuf Kudsi ile Hindistan kökenli İngiliz vatandaşı Hasan Johur olduğu söylenebilir. Sultan'a iletilen görüşme de bu görüşme olmalıdır[78].

75 Malet'in bu varsayımı doğru olmayabilir. Zira, Hicaz Valisi Naşid Paşa 15 Mart 1880 tarihinde Sevakin üzerinden telgrafla Bâbıâli'yi bilgilendirmiştir (Y.A.HUS, 164/21, lef 4). Ayrıca, Midhat Paşa'nın İstanbul'daki gelişmeleri günü gününe öğrenme imkanına sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Mahmud Nedim Paşa'nın 19 Ekim 1879'da Dahiliye Nazırı olduğunu öğrenip aynı gün istifa etmişti. Bunu da kendisine karşı bir tavır gibi algılamasın diye sadrazam Said Paşa'ya iletmişti. Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, John Murray, London 1903, s. 178. Bu dönemde Suriye ile Hicaz arasında sıkı bir iletişim ağının olduğu da göz ardı edilmemelidir.

76 IOR, L/P&S/3/292, Malet-Salisbury, no. 153, political&secret, Cairo, 8 April 1880.

77 FO, 424/97, Zohrab-Salisbury, no. 1, political, Jeddah 16 March 1880.

78 BOA, Y.PRK.A, 2/64, 8 Rebî'ülevvel 1297/19 Şubat 1880; FO 78 /2988, Zohrab-Salisbury, secret & confidential, separate, Jeddah, 8 December 1879.

Sonuç

Temmuz 1877'de ehliyet, liyakat ve sadakatine güven duyulduğu vurgulanarak Mekke Emiri tayin edilen Şerif Hüseyin, 1879'un ilk aylarına kadar bu güveni sarsacak davranışlarda bulunmadı. Ancak bu sürede Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartların doğurduğu hayati sorunların en çok farkında olan isimler arasındaydı. Doksanüç Harbi'yle sonuçlanacak olan 1870'lerin kriz yıllarını Şura-yı Devlet üyesi olarak İstanbul'da tecrübe etmiş, Mekke Emirliği görevi nedeniyle de savaşın Arap vilayetlerindeki olumsuz yansımalarını öğrenme fırsatı bulmuştu. Örneğin Hicaz'la kuvvetli irtibatı olan Suriye'de, savaştan ağır yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'nin hayatta kalıp kalamayacağı tartışılıyordu. Suriye ve Hicaz'da Osmanlı sonrası senaryolar konuşuluyor ve gizli cemiyet oluşumlarından bahsediliyordu. Bütün bu olumsuz ve karamsar senaryolardan etkilenmiş görünen Şerif Hüseyin zihnen bir yol ayrımına gelmişti. Er ya da geç Hicaz'da Osmanlı yönetimi sona erdiğinde bölgenin hakimiyetini ele geçirmesi durumunda dışarıdan desteğine ihtiyaç duyacağı en önemli ülke İngiltere idi. Yönetiminde bulunan milyonlarca Müslüman nüfus nedeniyle güçlü Müslüman liderlerle yapıcı diyalog kurmak İngiltere'nin de çıkarınaydı. Bu bağlamda, 1879'un ilk aylarından itibaren Peygamber torunu olma vasfı ve Mekke Emirliği görevi nedeniyle Müslümanlar nezdine kutsal bir konuma sahip olduğu fikrini yaymaya başladı. Ardından, Sultan-Halife'nin Müslümanların gerçek lideri olmadığı, bir şeyhülislam fetvasıyla tahttan indirilebilmesinin esasında onun konumunun ne kadar zayıf olduğunun bir göstergesi olduğu fikri yayıldı. Zaman ilerledikçe bu fikirler başta Zohrab olmak üzere İngiliz diplomatik çevrelerinde ve özellikle de Hindistan Müslümanlarının Sultan-Halife'ye bağlılıklarının İngiltere'ye tehdit oluşturabileceği kaygısı taşıyan çevrelerde etkili oldu. 1880'e gelindiğinde Peygamber soyundan gelmesi hasebiyle Mekke Emirinin Müslümanların gerçek lideri olduğu fikri, İngiliz resmi ve gayri resmi çevrelerinde kabul görmeye başlamıştı[79].

Şerif Hüseyin'in İngilizlerin güvenini kazanmaya çalıştığı ve belli ölçüde başarılı olduğu dönem, Osmanlı İngiliz ilişkilerinin giderek zayıfladığı bir dönemdi. İngiltere Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi uyarınca Doğu Anadolu vilayetlerinde uygulanacak reformlar konusunda Osmanlı Devleti üzerinde baskı uyguladıkça, Abdülhamid yönetimi İngiltere'nin iyi niyetinden şüphe eder hale gelmişti. Sultan Abdülhamid, İngilizlerin Mısır başta olmak üzere Arap vilayetlerinde Osmanlı hakimiyetini zayıflatmak için çalıştığı düşüncesindeydi[80]. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Şerif Hüseyin'in ısrarla İngiltere hükümeti ile diyalog kurmaya ve güven artırıcı ilişkiler geliştirmeye çalışması dikkat çekicidir.

Bu kararlılığın en somut örneği Ocak 1880'de gerçekleşmiş ve Şerif Hüseyin İngilizlere resmi ama gizli bir teklifte bulunmuştu. Detaylı olarak anlatıldığı üzere, Şerif Hüseyin'in

79 İngiltere'de 1877'den itibaren bu görüşün dillendirilmesiyle ilgili detaylar için bk. Buzpınar, *Hilafet ve Saltanat*, s. 103-107.

80 Yasamee, *a.g.e*., s. 102.

Afganistan'a bir heyet göndermesi ve Müslümanların İngiltere'ye karşı savaşı bırakıp dostane ilişkiler kurmasını amaçlayan teklifin zamanlaması ve kabul edilmesi dikkat çekici unsurlar barındırmaktadır. Şerif Hüseyin'in teklifinden kısa bir süre önce Sultan Abdülhamid benzer bir teklifte bulunmuş ama kabul edilmemişken Şerif Hüseyin'in teklifi, adeta Layard bypass edilerek kabul edilmiş ve hızlı bir şekilde icraata geçilmesi kararlaştırılmıştı. Kısa sürede hazırlıklar tamamlanmış ve Cidde'de gerçekleştirilecek yüz yüze toplantıda son dokunuşlar yapılıp heyetin Afganistan'a doğru yola çıkması planlanmışken sürpriz bir suikastla Şerif Hüseyin'in hayatını kaybetmesi bir büyük iddianın test edilmesi imkanını ortadan kaldırmıştı. "Şerif Hüseyin suikastı her şeyi durdurmuştur"[81]. İngiltere'nin Cidde Konsolosu Zohrab'ın bu ifadesi gizli misyonla ilgili durumun en kısa özeti sayılır. Geride cevapsız önemli sorular kaldı: Şerif Hüseyin'in heyeti Afganistan'a gidebilse idi, Afganları İngilizlerle dostane ilişkiler kurmaya ikna edebilecek miydi? Bir başka ifadeyle, iddia edildiği ve varsayıldığı üzere Afganlar nezdinde Mekke Emirinin sözü, Sultan-Halife'nin sözünden daha etkili olacak mıydı? Bu soruların cevapları hiçbir zaman bilinemeyecek.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası, Vilayet Gelen-Giden Serisi, Hicaz Gelen-Giden Defteri, no. 307.

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS)

Sadaret Mühimme Evrakı (A}DVN.MHM)

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A}MKT.MHM)

Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A}MKT.UM)

Yıldız Esas Evrakı (YEE)

Yıldız Perakende Sadaret (Y.PRK.A)

Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS)

India Office Records (IOR), Londra

Political & Secret Correspondence (L/P&S)

81 IOR, L/P&S/3/234, Zohrab-Foreign Office, telegram, Jeddah, 21 March 1880.

The National Archives (TNA), Londra

Foreign Office (FO)

Abu-Manneh, Butrus, "Sultan Abdülhamid II and the Sharifs of Mecca (1880-1900), *Asian and African Studies*, 9/1 (1973), 1-21.

Ali Haydar Midhat, *The Life of Midhat Pasha*, John Murray, London 1903.

Al-Amr, Saleh Muhammad, *The Hijaz under Ottoman Rule 1869-1914: Ottoman Vali, the Sharif of Mecca, and the Growth of British Influence*, Riyad University Publications, Riyad 1974.

Buzpınar, Ş. Tufan, *Hilafet ve Saltanat: II. Abdülhamid Döneminde Halifelik ve Araplar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2016.

_____, "The Hijaz, Abdulhamid II and Amir Hussein's Secret Dealings with the British, 1877-1880", *Middle Eastern Studies*, 31/1 (January 1995), 99-123.

Buzpınar, Ş. Tufan, "Vying for Power and Influence in the Hijaz: Ottoman Rule, the Last Emirate of Abdulmuttalib and the British (1880-1882), *The Muslim World*, 95/1 (January 2005), 1-22.

Cabinet Papers (CAB), 37/1, cilt 1, no. 3, 1880.

Çiçek, M. Talha, "The Tribal Partners of Empire in Arabia: The Ottomans and the Rashidis of Najd, 1880-1918", *New Perspectives on Turkey*, no. 56 (2017), 105-130.

Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali* (1839-1922), İsis Yayınevi, İstanbul 1999.

Kurat, Yuluğ Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*: 1877-1880, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara 1968.

Kurşun, Zekeriya, "Haşimiler", *DİA*, XVI, 412-415.

_____, "Hicaz", *DİA*, XVII, 437-439.

Küçükaşçı, Mustafa S., "Mekke Emirliği", *DİA*, XXVIII, 572-575.

Ochsenwald, William, *Religion, Society and the State in Arabia: The Hijaz under Ottoman Empire,* Ohio State University, Ohio 1984.

Özcan, Azmi, *Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere* (1877-1924), 3. Baskı, İsam Yayınları, Ankara 2020.

_____, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Araplar Arasında Hilâfet Karşıtı Faaliyetler (1877-1909)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 12 (Bahar 2005), 77-100.

Sarıyıldız, Gülden, "II. Abdülhamid'in Hicaz'da Takip Ettiği Sıhhiye Politikası", *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, 191-206.

Shukla, Ram Lakhan, *Britain, India and the Turkish Empire*, 1853-1882, People's Publishing House, New Delhi 1973.

Sultan II. Abdulhamid Han: Devlet ve Memleket Görüşlerim, yay. haz. A. Alâaddin Çetin, Ramazan Yıldız, Çığır Yayınları, İstanbul 1976.

Şeşen, Ramazan, "Selâhaddin-i Eyyûbî", *DİA*, XXXVI, 337-340.

The Private Letters of Sir Austen Henry Layard During His Constantinople Embassy 1877-1880, ed. Sinan Kuneralp, Isis Press, İstanbul 2018.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri,* TTK Yay., Ankara 1972.

Yasamee, Feroze A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı, 1878-1888*, çev. Yusuf Selman İnanç, Kronik, İstanbul 2018.